

Bizans'ta Atçılık ve At Figürünün Bizans Kapadokya'sı Duvar Resim Sanatına Yansımaları

Horse Figure and Horsemanship in Byzantine Cappadocia: Wall Paintings and Their Reflections

Metin KAYA 



Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Arş. Gör. Dr. Metin KAYA


İstanbul Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul,
Türkiye

ORCID: [0000-0003-1368-7537](https://orcid.org/0000-0003-1368-7537)
e-mail: metin.kaya@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 02.01.2025
Kabul/Accepted: 06.05.2025

Atıf: Kaya, Metin, "Bizans'ta Atçılık ve At Figürünün Bizans Kapadokya'sı Duvar Resim Sanatına Yansımaları", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (Haziran 2025): 328-361.

Citation: Kaya, Metin, "Horse Figure and Horsemanship in Byzantine Cappadocia: Wall Paintings and Their Reflections", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (June 2025): 328-361.

Lisans/License:



Öz-Bizans İmparatorluğunda at, genellikle hem İmparatorluk hem de askerlik otoritesini temsil eden bir unsur olarak görülmüştür. Bizanslılar atları çoğunlukla ulaşım, savaş, yarış ve geçit törenleri için kullanmışlardır. Ayrıca, at imparatora, aristokrasiye, memurlara ve orduya yaraşır bulunmuş erkekliğin ve savaşçı ruhun sembolü olarak algılanmıştır. Dolayısıyla, Bizans döneminde bir atı barındırmanın bile bir gurur kaynağı ya da statü göstergesi olduğu anlaşılmaktadır. Bizans rüya tabirleri kılavuzları-kitaplarında da atlardan bahsedilmekte ve bu tür metinlerde, atların *güç ve otorite* ile bağlantılı olduğu görülmektedir. İmparatorluğun at tedariki ise devlet kontrolündeki hararlardan karşılanmış ve bu at çiftliklerinin büyük çoğunluğu Roma döneminden itibaren Kapadokya'da yer almıştır. Ek olarak, Kapadokya atlarının İmparatorluk çapında tanınan gerçek bir ırkı (Ya da ırkları) temsil ettiği de bilinmektedir. Antik Çağ ve Ortaçağ boyunca Kapadokya'da yetiştirilen atlara benzeyen türün Azerbaycan'ın Kabardey (Çerkes) cinsi olduğu düşünülmektedir. Bizans Kapadokya'sında yetiştirilen ve hayatın neredeyse her alanında karşılaşılan atlara, Bizanslı sanatçılar da kayıtsız kalmamıştır. Nitekim 9.-10. yüzyıldan başlayarak 13. yüzyıla kadar tarihlendirilen duvar resimlerinde bolca at figürlü sahneye yer verildiği görülmektedir. Atların duruş pozisyonları resmedildikleri sahne ile bağlantılı olarak değişiklik göstermiştir. At figürü; kimi zaman bani, atlı aziz, ordu mensubu (Subay) tasvirlerinde ön planda, kimi zaman da üç münecim kralın tapınması sahnesinde olduğu gibi arka fonda resmedilmiştir. Atlı asker ikonografisinde at tek bir asker aziz ile birlikte resmedildiği gibi; iki asker aziz ve atlarının sahneye simetrik ve karşılıklı olarak yerleştirildiği de görülmektedir. Bu makalede, Kapadokya bölgesi Bizans dönemi duvar resimlerinde yer alan at figürleri irdelenerek bu konudaki eksikliğin giderilmesi ve daha sonra yapılacak olan çalışmalar için de özgün temel bir kaynak oluşturulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler– Bizans, Kapadokya, Duvar Resmi, İkonografi, At.

Abstract– In the Byzantine Empire, the horse was generally regarded as a symbol representing both imperial and military authority. The Byzantines used horses mainly for transport, warfare, racing and parades. Moreover, the horse was considered a symbol of masculinity and the warrior spirit, and it was highly valued by the Emperor, the aristocracy, civil servants and the army. Therefore, it seems that even keeping a horse in a stable in the Byzantine period was a source of pride or a sign of status. Horses are also mentioned in Byzantine dream interpretation guidebooks, where they are associated with power and authority. The Empire's horse supply was provided by state-controlled stables, most of which were located in Cappadocia from the Roman period onward. In addition, Cappadocian horses are known to represent a distinct breed (or breeds) recognised throughout the Empire. The breed that resembled the horses bred in Cappadocia during Antiquity and the Middle Ages is thought to be the Kabardian (Circassian) breed of Azerbaijan. Byzantine artists were highly aware of the horses bred in Byzantine Cappadocia, which were integral to various aspects of daily life. As a matter of fact, wall paintings dated from the 9th-10th centuries to the 13th century depict numerous scenes with horse figures. The posture of the horses varied depending on the scene in which they were depicted. The horse figure is sometimes depicted in the foreground in the depictions of the bani, the saint on horseback, the army member (officer), and sometimes in the background, as in the scene of the worship of the three soothsayer kings. In the iconography of the mounted soldier, the horse is depicted together with a single soldier saint; it is also seen that two soldier saints and their horses are placed symmetrically and mutually on the stage. This article aims to address the gap in scholarship on this subject by analyzing horse figures in the Byzantine wall paintings of the Cappadocia region and to serve as a foundational source for future studies.

Keywords– Byzantine, Cappadocia, Wall Painting, Iconography, Horse.

Yayın Tarihi	
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-Turnitin
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	
Reviewers	Single Anonymized - An Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

In the Byzantine Empire, the horse was generally seen as an element representing both imperial and military authority. The Byzantines used horses mainly for transport, warfare, racing and parades. Moreover, the horse was considered a symbol of masculinity and the warrior spirit, and it was favoured by the Emperor, the aristocracy, civil servants and the army. Therefore, it seems that even keeping a horse in the Byzantine period was a source of pride or a sign of status. Horses are also mentioned in Byzantine dream interpretation guidebooks, and in such texts, horses are associated with power and authority.

In general, Byzantine horses were known to have been smaller-bodied and more agile than Crusader horses, which required more food and had difficulty adapting to the climate of southeastern Europe and the eastern Mediterranean. Horses were bred at the Imperial stables as well as on the large estates of local landowners, who were highly respected in the region for their interest in horses and horse racing. These aristocratic landowners gained more prestige and regional influence through horse breeding. Moreover, horse breeding in Cappadocia was an important element in the medieval economy.

The roots of horse breeding in Cappadocia actually date back to the Hittite period. The Empire's horse supply was maintained by state-controlled stables, most of which were located in Cappadocia from the Roman period onward. In addition, Cappadocian horses are known to represent a true breed (or breeds) recognised across the Empire. The breed that resembles the horses bred in Cappadocia during Antiquity and the Middle Ages is thought to be the Kabardian (Circassian) breed from Azerbaijan. It is also known that the Cappadocian Church Fathers referred to horses and horse races in their doctrines with metaphors and spoke of horses with affection. Horses formed a vital part of the

Cappadocian identity; they were a 'status indicator and source of wealth' for the inhabitants of the region. Researchers E. Cooper and M. Decker have associated horses with the proud and independent outlook of the people of Cappadocia.

Byzantine artists were not indifferent to the horses that were bred in Byzantine Cappadocia and encountered in almost every aspect of life. As a matter of fact, wall paintings dated from the 9th-10th centuries to the 13th century depict numerous scenes with horse figures. Although the wall paintings have been severely damaged today, the horse figures in Güzelöz Church No. 3 (Mistikan) (9th century) are our earliest examples. The Karabulut Church (11th century) in the Zemi Valley of Goreme is unique in depicting four horses lined up side by side pulling a chariot or a racing chariot. On the west wall of the Başköy Stratelates Church (13th century), which has a rock-carved masonry combination and a three-leaf clover plan, St. Georgios and St. Theodoros on horseback are depicted killing the Stratelates dragon. St. Georgios is on a white horse on the right of the scene, while St. Theodoros is on a reddish brown horse. Both horses are placed opposite each other and symmetrically in the scene. It is noteworthy that St. Georgios' horse is harnessed in reddish brown and has a golden yellow bracelet on the hind legs just below the knees. This is a unique practice among the examples we have encountered so far.

Notably, in some examples, the tails of the horses were tied. The practice of tying the tails of horses started to be seen at the earliest in buildings such as Belisırma Direkli Church (925-1025), Göreme Chapel 10/St. Daniel Chapel (11th century), Göreme Saklı Church (11th century) in the 10th-11th century and continued until the 13th century. This also coincides with the time when the Turks began their raids into Anatolia and eventually conquered the region. Therefore, depicting horses with their tails tied in Cappadocian monumental painting is a sign of cultural interaction in medieval Anatolia.

The posture of the horses varied depending on the scene they were depicted in. The horse figure is sometimes depicted in the foreground in the depictions of the bani, the saint on horseback, and the army member (officer), and sometimes in the background, as in the scene of the worship of the three soothsayer kings. In the iconography of the mounted soldier, the horse is depicted together with a single soldier saint; it is also seen that two soldier saints and their horses are placed symmetrically and facing each other on the stage. In the scenes where horses are depicted, they not only accompany saints, banis and army members serving Christianity, but also evoke a sense of competitive spirit, power, agility, and warrior ethos through their very nature. Horse breeding and equestrianism in Cappadocia have an important place in the tourism of Cappadocia today.

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusunu Kapadokya Bölgesi'nde bulunan kiliselerin 9.-13. yüzyıllara tarihlendirilen duvar resimlerindeki at figürleri oluşturmaktadır. İtaatkarlığı, cesurluğu, sahibiyile kurduğu bağ ve atılganlığı ile tanınan at, insanlığa hizmette de en kabiliyetli canlılardan biridir. Savaş, yük taşıma, spor gibi farklı etkinliklerde yüzyıllar boyunca birçok medeniyet tarafından kullanılmış ve kullanılmaya da devam etmektedir. Bizans toplumunda ise atların rolü son derece önemli olmuştur.¹ Çalışmamızda Bizans İmparatorluğu'nda at ve at yetiştiriciliği hakkında bilgiler verilecektir. Yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler Bizans İmparatorluğu'nda at yetiştiriciliğinin en önemli merkezlerinden birinin Kapadokya olduğunu bize göstermektedir. Bu sebeple makalemizde Kapadokya'da at yetiştiriciliği ve haralar üzerinde de durulacaktır. Ayrıca, Bizans Kapadokya'sında yetiştirilen ve hayatın neredeyse her alanında karşılaşılan atlara Bizanslı sanatçılar da kayıtsız kalmamıştır. Nitekim 9.-10. yüzyıldan başlayarak 13. yüzyıla kadar tarihlenen duvar resimlerinde bolca at figürlü sahneye yer verildiği görülmektedir. Konumuz kapsamında değerlendirmeye alınan at figürlerinin Kapadokya'da hangi sahnelerde yer aldıkları, kimlerle birlikte tasvir edildikleri gibi sorulara yanıt aranacak ve ikonografik - üslupsal değerlendirmeleri yapılacaktır. Ek olarak, bu figürler Bizans sanatında görülen farklı örneklerle karşılaştırılarak ayrıntılı olarak tanıtılacaktır.

Kendi doğası gereği atın rekabetçi ruhu, gücü, atikliği ve savaşçı ruhu sembolize ettiği anlaşılmaktadır.² Bugüne kadar yapılan çalışmalarda, Kapadokya'nın anıtsal resim sanatında ağırlıklı olarak bani, atlı aziz, ordu mensubu (Asker) tasvirlerinde karşılaştığımız at figürlerinin üzerine durulmamış ve bu figürler genel değerlendirme içerisinde ele alınmıştır. Ayrıca, Bizans'ta at ve doğrudan at tasvirlerini konu alan çalışma sayısı da sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla, bu makalede Kapadokya bölgesi Bizans dönemi duvar resimlerinde yer alan at figürleri irdelenerek bu konudaki eksikliğin giderilmesi ve bundan sonra yapılacak çalışmalar için özgün temel bir kaynak oluşturulması amaçlanmıştır.

1. Bizans İmparatorluğu'nda At ve At Yetiştiriciliği

Bizanslılar atları ağırlıklı olarak ulaşım, savaş, yarış ve geçit törenleri için kullanmışlardır.³ Bunun yanı sıra hızlandırılmış posta için kullanılan atlara özel önem verilmiştir.⁴ 312 yılından itibaren Hristiyan imparatorların yönetimindeki Roma İmparatorluğu kanunlarının bir derlemesi olan erken Bizans mevzuatı *Codex Theodosianus*'ta atlara ya da diğer yük hayvanlarına aşırı yük bindiren ya da kötü davranan kişileri cezalandıran bazı yasal hükümlerin olduğu da anlaşılmaktadır.⁵ Posta istasyonlarında tutulan atların 4 ve 7 yaş arasında olmaları gerekmiş ve dört yıldan fazla hizmet vermemişlerdir.⁶ Yerel halk posta hizmetlerine at sağlamakla yükümlü olmuş, hükümetse her yıl çiftçilerden ürünlerinin fazlasını atları ve seyyisleri beslemek için almıştır.⁷

¹Taxiarchis G. Kolias, "The Horse in the Byzantine World", *Le Cheval Dans Les Sociétés Antiques Et Médiévales. Actes Des Journées D'étude Internationales Organisées Par l'UMR 7044 (Étude des civilisations de l'Antiquité)*, ed. Stavros Lazaris (Turnhout: Brepols Publishers, 2012), 88-89.

²Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 92.

³Prokopios, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, çev. Orhan Duru (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 144-145; G. Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 88.

⁴Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 88.

⁵John Haldon, "Constantine Porphyrogenitus Three Treatises On Imperial Military Expeditions", içinde *Vienna Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 28, ed. John Haldon, (Wien: Österreichischen Akademie Der Wissenschaftens, 1990), 240, C: 411-414. Örneğin, at kırbağı yerine sopa ya da başka bir kesici alet kullanırken yakalanan birinin cezasının sürgün olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 88. *Codex Theodosianus*: 5. yüzyılda, İmparator II. Theodosios bir komisyon kurarak I. Konstantinos'tan başlayıp kendi dönemine dek geçen süredeki kanunların derlenip düzenlenmesini sağlamış ve ortaya çıkan Latince hukuk külliyatı bu isimle anılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Andreas Schminck, "Codex Theodosianus", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 1, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York 1991, 475.

⁶Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 88.

⁷Bunun yüksek kar karşılığında gerçekleşmesinden dolayı çiftçiler için faydalı olduğu bilinmektedir. Bkz. Prokopios, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, 144.

Şüphesiz ki atın savaşta rolü posta hizmetlerindeki rolünden daha önemli olmuştur. Bizans ordusunda sadece çevik hafif süvari birlikler değil, aynı zamanda ağır zırhlı süvari birlikler de yer almıştır.⁸ Bizanslılar kendi askeri güçlerinin yanı sıra, genellikle yakınlardaki göçebe halklardan gelen, kural olarak atlı olan ve İmparatorluğun diğer atlı düşmanlarına karşı savaşabilecek yabancı paralı askerler de kiralamışlar ve bu da yeni at cinslerinin ortaya çıkmasına ve eskilerin de yenilenmesine sebebiyet vermiştir.⁹

Genel olarak, Bizans atlarının daha fazla yiyeceğe ihtiyaç duyan ve Güneydoğu Avrupa ile Doğu Akdeniz bölgelerinin iklimine uyum sağlamakta zorlanan Haçlı atlarına kıyasla daha küçük gövdeli ve daha çevik oldukları bilinmektedir.¹⁰ Ayrıca, Bizans ordusundaki süvarilerin taktikleri, eğitimleri ve atların nasıl otlatılması gerektiği, sessizliğe ihtiyaç duyulduğunda atların kışnemelerinin nasıl engellenebileceği, zehirlenme durumunda atlara neler yapılabileceği gibi bilgilerin yer aldığı *Sylloge Tacticorum* (10. yüzyıl) adlı bir kılavuz olduğu da anlaşılmaktadır.¹¹

Kısrak ve iğdişler¹² daha itaatkâr olmalarından dolayı, Bizans ordusunda tercih edilen atlar olmuşlardır.¹³ Uzman seyisler genel olarak atların bakımından sorumlu olmuş ve savaş birliklerini yük atlarıyla birlikte takip etmişlerdir.¹⁴

At genellikle hem İmparatorluk hem de askerlik otoritesini temsil eden bir unsur olarak görülmüştür.¹⁵ Resmi tasvirlerde İmparator genellikle at sırtında tasvir edilmiştir; aynı durum atlı savaşçı olarak temsil edilen asker azizler için de geçerlidir.¹⁶ Erken Bizans dönemi ikonografisinde imparator genellikle at sırtında gösterilirken, geç Bizans döneminde imparatorlar daha nadir de olsa ata binerken tasvir edilebilmiştir.¹⁷ İmparatorluk atı, kural olarak diğer atlardan farklı görünecek şekilde süslenmiştir.¹⁸ Ayrıca, bazı resmi görevli kişilerin atlarının görevleriyle bağlantılı olarak özel belirlenmiş bir renk olma zorunluluğunun olduğu; örneğin şehir valisinin atının beyaz olması gerektiği de bilinmektedir.¹⁹

Bizans imparatorlarının ve tebaalarının at yarışlarına düşkün oldukları belgelenmiştir.²⁰ Bu yarışlar Konstantinopolis Hipodromu'nun yanı sıra Kapadokya gibi diğer bölgelerde de (7. yüzyıla kadar) düzenlenmiştir.²¹ At yarışları gibi atlı spor etkinlikleri Konstantinopolis'te 1204 yılına kadar devam

⁸Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 89.

⁹Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 89.

¹⁰Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 89.

¹¹Georgios Chatzelis ve Harris Jonathan, *A Tenth-Century Byzantine Military Manual: The Sylloge Tacticorum* (New York: Routledge, 2017), 95-98.

¹²TDK Sözlüğünde iğdiş: Erkeklik bezleri çıkarılarak veya burularak erkeklik görevi yapamayacak duruma getirilmiş hayvan ve özellikle at olarak tanımlanmaktadır. Bkz. "İğdiş", Aralık 11, 2024, <https://sozluk.gov.tr/>

¹³Anonim, "Strategy", içinde *Three Byzantine Military Treatises*, ed. George Dennis (Washington: Dumbarton Oaks Research Library Collection, 1985), 24-25.

¹⁴Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 90.

¹⁵Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 91.

¹⁶Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 91.

¹⁷Piotr Grotowski, *Arms and Armour of the Warrior Saints: Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843-1261)*, The Medieval Mediterranean 87 (Leiden-Boston: Brill, 2010), 78, not: 65, fig.4; André Grabar, *L'empereur Dans L'art Byzantin: Recherches Sur L'art Officiel De L'empire d'Orient* (Paris: Publications de la Faculté des Lettres de Strasbourg 75, 1936), 53.

¹⁸Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 91.

¹⁹Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 91.

²⁰Michael McCormick, *Eternal Victory: Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 41,78-79,134,141,180,230; David Alan Parnell, "The Emperor and His People at the Chariot Races in Byzantium", *The International Journal of the History of Sport* 37, S.3-4 (Haziran 2020): 235. Ayrıca, kaynaklara göre, İmparator III. Mihail (843-867) at yarışlarına özellikle düşkünlü ve kendisi de birinci sınıf bir savaş arabacısı ve at binicisiydi bkz. Kolias, "The Horse in the Byzantine World," 91.

²¹Raymond Van Dam, *Kingdom of Snow: Roman Rule and Greek Culture in Cappadocia* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2002), 23; Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 91.

etmiştir.²² Özel bir oyun alanında gerçekleşen Doğu kökenli bir tür *polo* olan İmparatorluk at oyunu da bu zaman dilimine kadar gelişmiştir.²³ İmparatorluk atlarının ve diğer soylu oyuncuların atlarının son derece eğitilmiş hayvanlar olduğu varsayılmaktadır.²⁴

At sırtında geyik ve yabandomuzu avı, hem ata binme hem de egzersiz amaçlı olarak İmparatorluk ailesi üyeleri ve aristokrasi için favori eğlencelerden biri olarak görülmüştür.²⁵ Bu durum İmparatorluk atölyelerinde üretilen ipek tekstiller, fildişi levhalar gibi sanat eserlerinde de konu alınmıştır.²⁶ Ek olarak, avcılık orduda süvariler için bir tür askeri eğitim biçimi olarak da kullanılmıştır. Atların ve yük hayvanlarının savaş ve taşımacılıktaki önemi, Bizanslıları veteriner hekimlik ve daha spesifik olarak at hekimliği konusunda gelişmeye yöneltmiştir.²⁷

At imparatora, aristokrasiye, memurlara ve orduya layık bir hayvan olarak görülmüş ve erkekliğin-savaşçı ruhun sembolü olarak algılanmıştır.²⁸ Bizanslı devlet adamlarından Lidyalı İoannes'e göre, sadece İmparatorluk arabasının atlar tarafından çekilmesine izin verilmiştir.²⁹ İmparatorlukta at olağanüstü öneme sahip bir hediye olarak kabul edilmiş ve prenslik hediyesi olarak kullanılmıştır.³⁰ Uzun bir kuşatmada yaşanan zor koşullar gibi kritik durumlar haricinde atın Bizans toplumundaki konumu gereği etinin tüketilmesine izin verilmemiştir.³¹

Bizans rüya tabirleri kılavuzlarında da atlardan bahsedilmekte ve bu tür metinlerde, atların güç ve otorite ile bağlantılı olduğu görülmektedir.³² Rüyada at görülmesi hayvanın güzelliğiyle ve sağlığıyla da ilişkili olarak, kazanılması beklenen yüksek mevkilerin, kamusal itibarın ve güçlü eylemlerin gerçekleşeceğine dair bir işaret olarak yorumlanmıştır.³³ Atın renginin de çeşitli yorumlara yol açtığı ifade edilmektedir; örneğin, bir hükümdar için en uygun atın kar beyazı olduğu, onu siyah rengin takip ettiği bilinmektedir.³⁴ Savaş ya da çiftlik atları genellikle isimlerini renklerinden ve eğer ilginçse köken veya bölgeden de (Türk, Galat, Kalabriya vs.) alabilmiştir.³⁵

İmparatorluğun at tedariki ise devlet kontrolündeki haralardan karşılanmış ve bu at çiftliklerinin büyük çoğunluğu Roma döneminden itibaren Kapadokya'da yer almıştır.³⁶ Küçük Asya'daki Malagina ve Teselya'nın da yine ana İmparatorluk ahırlarının bulunduğu ve İmparatorluğa at yetiştiren merkezler olduğu bilinmektedir.³⁷

²²Parnell, "The Emperor and His People at the Chariot Races in Byzantium", 235; Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 91.

²³Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 91.

²⁴Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 91.

²⁵Alexander Kazhdan, "Horse", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 2, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York 1991, 948.

²⁶Evelyne Patlagean, "Observations sur la chasse à Byzance aux IXe-XIe siècles", *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France* (1978-1979, 1982): 247.

²⁷Anne McCabe, *A Byzantine Encyclopaedia of Horse Medicine: The Sources, Compilation, and Transmission of The Hippitrica* (Oxford University Press: Oxford, 2007), 3-12.

²⁸Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 92.

²⁹Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 92. Ek olarak, Lidyalı İoannes (Ioannes Lydos) hakkında detaylı bilgi için bkz. Fatih Onur, *Ioannes Lydos ve Peri Arkhon*, (İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2013), 37- 59.

³⁰Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 92.

³¹Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 93.

³²Steven M. Oberhelman, *Bizans'ta Rüya Tabirnameleri: Giriş, Çeviri ve Yorumlarıyla Birlikte Altı Oneirokritika*, çev. Arzu Akgün (İstanbul: Yap Kredi Yayınları, 2019), 14-16,45,61,199.

³³M. Oberhelman, *Bizans'ta Rüya Tabirnameleri*,45,199.

³⁴Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 93.

³⁵Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 93.

³⁶Arnold Hugh Martin Jones, *The later Roman Empire, 284-602: A Social Economic And Administrative Survey*, Vol. II (Oxford: Basil Blackwell Publishing, 1964), 788-769.

³⁷Kazhdan, "Horse", *Oxford Dictionary of Byzantium*, II, 948.

Devlet haralarından düzenli ve istikrarlı bir şekilde at tedarik etmenin yanı sıra beş yılda bir temin edilmek üzere bir tür vergilendirmeye eşdeğer başka bir yöntemin daha varlığından bahsedilmektedir.³⁸ Orta Bizans dönemine ait kaynaklar, çeşitli devlet ve manastır, kilise görevlilerinin ordunun ihtiyaçları için bir ile dört arasında at tedarik etmek zorunda olduğunu göstermektedir.³⁹ Bunun için de her *strategos*,⁴⁰ emri altındaki bölgeden gerekli sayıda hayvanı toplamaktan sorumlu olmuştur. Toplanan atlar, esas olarak profesyonel askerler tarafından yönetilen seçkin süvari birliklerinin ihtiyaçlarını ve ayrıca, yük atları taşıma ve benzeri ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamıştır.⁴¹ Ayrıca, askeri kullanım için toplanan atların yanı sıra, ordu komutanları askeri seferin düzenlendiği bölgelerin sakinlerinin atlarına el koyabilmiştir.⁴²

8. yüzyılın sonunda Paphlagonia'daki Philaretos ve 14. yüzyılın ortalarında Trakya'daki İoannes Kantakouzenos gibi büyük hayvan sürülerine sahip güçlü toprak sahiplerinin orduya büyük olasılıkla karşılıksız olmak kaydıyla çok sayıda at sağladığı da düşünülmektedir.⁴³ Son olarak, yabancı hükümdarlar ya dostça bir jest olarak ya da imzalanan anlaşmalar gereği Bizans İmparatorluğu'na çok sayıda at göndermiştir.⁴⁴ Ayrıca, bir savaştan sonra atlar ve diğer yük hayvanları genellikle savaş ganimetlerinin büyük bir bölümünü oluşturmuştur.⁴⁵

1.1. Kapadokya'da At Yetiştiriciliği ve Haralar

Kapadokya bölgesinde at yetiştiriciliği aslında Hititler dönemine kadar uzanmaktadır.⁴⁶ Ayrıca, antik kaynaklarda Asur ve Pers Krallarına at hediye edildiği ve at hediye etme geleneğinin Kapadokya'da ortaya çıktığı ifade edilmektedir.⁴⁷ Adının etimolojisi konusunda Kapadox, Katpatuk, Hepat-Kepat, Kappadoks gibi, araştırmacılar tarafından farklı yaklaşımlar olsa da Behistun Anıtı'nda sıralanan ülkeler arasında Persçe (Farsça) "*Katpatuka*" sözcüğü adının yer almasından dolayı; birçok dilbilimciye göre bu kelimenin kökeni Persçe'dir ve büyük olasılıkla "*Güzel Atlar Ülkesi*" anlamına gelmektedir.⁴⁸ Dolayısıyla, Kapadokya'nın eski çağlardan itibaren at yetiştiriciliği ile tanınan bir bölge olmasından kaynaklı olarak dilbilimciler tarafından Kapadokya adının kökeni konusunda dahi at yetiştiriciliği ile bir bağlantı olabileceği üzerine durulmuştur.

Roma İmparatorluğu döneminde Kapadokya'da binek atları, süvari binekleri ve avcılıkta kullanılan atların yanı sıra yarış atları da yetiştirilmiş ve bunlar İmparatorluğun dört bir yanına ihraç edilmiştir.⁴⁹ Geç Roma döneminde Kapadokya'nın Trakya ve İspanya ile birlikte İmparatorluk haralarına sahip üç eyaletten biri olduğu bilinmektedir.⁵⁰ Kapadokya'da İmparatorluk haralarında yetiştirilen atların,

³⁸Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 90.

³⁹Haldon, "Constantine Porphyrogenitus Three Treatises On Imperial Military Expeditions", 184-200. Örneğin 11. yüzyılda Aynoroz'da bulunan Athos Manastırı'nda 100 yük atı bulunduğu bilinmektedir. Bkz. Kazhdan, "Horse", *Oxford Dictionary of Byzantium*, II, 948.

⁴⁰ Bu terim; 8. yüzyılda ya da muhtemelen daha önceki bir dönemde, yerel mali ve adli idareyi de yöneten bir tema (thema)'nın komutanını tanımlamak için kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Alexander Kazhdan, "Strategos", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 3, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York 1991, 1964; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 420.

⁴¹Haldon, "Constantine Porphyrogenitus Three Treatises On Imperial Military Expeditions", 186.

⁴²Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 90-91.

⁴³Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 91.

⁴⁴Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 91.

⁴⁵Kolias, "The Horse in the Byzantine World", 91.

⁴⁶Füruzan Kınal, "Eski Önasya'da Ehli Atın Tarihi", *Belleten* 17, S. 66 (Nisan 1953): 185-190.

⁴⁷ Veli Sevin, "Güzel Atlar Ülkesi", içinde *Kapadokya*, ed. Metin Sözen (İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı, 1998), 47; J. Eric Cooper ve Michael J. Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, (New York: Springer, 2012), 76.

⁴⁸Nezahat Baydur, *Kultepe (Kanes) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970), 114-115; Ufuk Esin, "Doğal Çevre ve Kültürler," içinde *Kapadokya*, ed. Metin Sözen (İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı, 1998), 65.

⁴⁹Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 77.

⁵⁰ Filiz Tütüncü, "Tracing the Hoof-prints of Byzantine History: Horses and Horse Breeding in the Middle Byzantine Period", *Questions, Approaches, and Dialogues in Eastern Mediterranean Archaeology*, ed. Ekin Kozal, Murat Akar, Yağmur Heffron vd. (Münster: Ugarit Verlag, 2017), 705.

limanlar vasıtası ile İmparatorluğun farklı bölgelerine gönderildiği ifade edilmektedir.⁵¹ Ahır sayısının fazla olması, at yetiştirme ve barındırma faaliyetlerinin yoğunluğuyla orantılıdır.⁵²

Kapadokya atları İmparatorluk çapında tanınan gerçek bir ırkı (Ya da ırkları) temsil etmiştir.⁵³ 4. yüzyıl Veterinerlik yazarı Apsyrtos, Kapadokya atlarını; uzun boylu ve güçlü, iyi yetiştirilmiş ve özellikle iyi ayaklara sahip Part cinsi atlara benzetmiş ve daha iri kafalı olmaları ile Part atlarından farklı özelliklere sahip olduklarını ifade etmiştir.⁵⁴

Kapadokyalı Kilise Babaları doktrinlerinde atlara ve at yarışlarına metaforlarla atıflarda bulunmuş ve atlardan sevgiyle bahsetmişlerdir.⁵⁵ Ayrıca, Nissa'lı Gregorius'un atlarla birlikte büyüdüğünden ve kırklı yaşlarının sonunda bile geceleri engibeli dağlık arazilerde at bindiğinden bahsedilmektedir.⁵⁶ Atlar, Kapadokya kimliğinin hayati bir parçasını oluşturmuş; bölge sakinleri için "Statü göstergesi ve zenginlik kaynağı" olarak görülmüştür.⁵⁷ Ayrıca, atların asker azizlerin de aracı olarak kullanıldığı ve rekabetçi ruhu, atıklığı ve savaşçılığı simgelediği bilinmektedir.⁵⁸ E. Cooper ve M. Decker, atlar ile Kapadokya halkının gururlu ve bağımsız bakış açısını ilişkilendirilmişlerdir.⁵⁹

Antik Çağ ve Ortaçağ boyunca Kapadokya'da yetiştirilen atlara benzeyen türün Azerbaycan'ın Kabardey (Çerkes) cinsi⁶⁰ olduğu düşünülmektedir.⁶¹ Kabardey atı, eski Anadolu atları da dâhil olmak üzere çeşitli türlerden geliştirilmiştir. Kaslı ve orta uzunlukta bir boynu, kısa ve güçlü sırtı, uzun ve eğimli omzu, derin ve uzun göğsü ile oldukça kompakt bir gövdeye sahip, uyumlu ve hızlı güçlü bir hayvandır.⁶² Bu cins, genel olarak koyu ve tek renklidir ayrıca; koyu kahverengi, koyu kırmızı (Doru) ve nadiren siyah renkte oldukları da bilinmektedir.⁶³ Orta derecede tüylüdür, yele ve kuyruk kısmı kalındır.⁶⁴ Dolayısıyla, Kabardey atlarının bu özelliklerinden ötürü Kapadokya'nın kışın soğuk geçen iklimine dayanıklı bir cins olduğu düşünülmüştür.⁶⁵

⁵¹ Tütüncü, "Tracing the Hoof-prints of Byzantine History", 706-707.

⁵² Fatma Gül Öztürk, "A Comparative Architectural Investigation of The Middle Byzantine Courtyard Complexes In Açıksaray-Cappadocia: Questions Of Monastic and Secular Settlement Açıksaray", Yayınlanmamış Doktora Tezi., (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2010), 196.

⁵³ Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 77.

⁵⁴ Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 77.

⁵⁵ J. Warren Smith, "Macrina, Tamer of Horses And Healer Of Souls: Grief and The Therapy Of Hope in Gregory of Nyssa's De Anima Et Resurrectione", *The Journal of Theological Studies* 52, S.1 (2001): 47-48; Van Dam, *Kingdom of Snow*, 23.

⁵⁶ Van Dam, *Kingdom of Snow*, 23.

⁵⁷ Van Dam, *Kingdom of Snow*, 23.

⁵⁸ Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 78-79.

⁵⁹ Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 79.

⁶⁰ Kabardey atı köken olarak çoğunlukla Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nde ve Stavropol bölgesinin eteklerinde bulunan, ünlü Türkmenistan atlarıyla güçlü bağları olan eski bir yerli ırktır. Detaylı bilgi için bkz. Bonnie L., Hendricks, "Kabarda", *International Encyclopedia of Horse Breeds*, University of Oklahoma Press, Oklahoma 2007, 244. Bu at cinsi için ayrıca bkz. Aralık 5, 2024, <https://breeds.okstate.edu/horses/kabarda-horses.html> ; A.B. Baimukanov ve Diğerleri, *Animal Genetic Resources of the USSR*, ed. N.G. Dimitriev (Roma: Fao ve Unep, 1989), 288-289.

⁶¹ Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 77.

⁶² Hendricks, "Kabarda", *International Encyclopedia of Horse Breeds*, 244; Jeff Crosby ve Shelley Ann Jackson, *A History of Hors Breeds* (New York: Tundra Books, 2011), 17.

⁶³ Hendricks, "Kabarda", *International Encyclopedia of Horse Breeds*, 244.

⁶⁴ Hendricks, "Kabarda", *International Encyclopedia of Horse Breeds*, 244.

⁶⁵ Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 82. Ek olarak, Kapadokya'nın kışın soğuk geçen iklimine karşın coğrafyanın sunduğu vadiler, kanyonlar, tepeler, ormanlar, ağaç sıraları ve diğer doğal oluşumlar da atların korunaklı kalmalarında önemli rol oynamıştır (Bkz. Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 82). Genç atların kışın yaşlı atlarla birlikte sürüler halinde olmaları kışın hayatta kalma oranlarını önemli ölçüde arttırmıştır. (Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 82). Kapadokyalılar, at yetiştiriciliği konusunda uzun süredir tecrübeli bir halk olarak bunları biliyor ve atlarını bu deneyimleri ile yetiştiriyorlardı (Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 82). Kış ayları için atlara yemlik arazi ve yem tahsis edilirdi; tımar programları kış ihtiyaçlarını öngörürdü; atlar soğuk ve rüzgârlı mevsim başlamadan önce doğal olarak korunaklı alanlara nakledilirdi (Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 82). Günümüzde, geç antik veya orta Bizans Kapadokyası'nda ne kadar sayıda at yetiştirildiğine dair bir bilgi maalesef ki bulunmamaktadır. (Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 84).

İmparator Valerianus döneminde (M.S. 253-260), Kapadokya'daki Caesarea (Kayseri)'den Palmatius adında bir at yetiştiricisinin imparatorunkinden bile daha büyük bir eve sahip olduğu ve atlar ile diğer maddi varlıklarıyla fazlasıyla zengin olduğu belirtilmektedir.⁶⁶ Ayrıca, Konstantinopolis'teki bir ayaklanmada öldürülen praefectus praetorio Hermogenes'in de böyle bir at yetiştiricisi olduğu ifade edilmektedir.⁶⁷ Öyle ki, bu isimlerin yetiştirdikleri at ırklarına kendi isimleri verilmiştir. Palmatian ve Hermogenian 4. yüzyılın sonlarında ve sonrasında İmparatorlukta yetiştirilen ırkların en ünlü isimleri olmuştur.⁶⁸ Örneğin, 5. yüzyıla ait bir kaynak olan Codex Theodosianus'ta Kapadokya'daki İmparatorluk atları ile ilgili olarak 4. yüzyılın sonlarında en ünlü ırklar olan ve hızları ve yüksek kaliteleriyle tanınan Hermogenian ve Palmatian⁶⁹ damızlıkları gibi değerli ırkları içerdiğinden bahsedilmektedir.⁷⁰ Geçmişin ünlü Kapadokya ırkları ile modern zamanların "Yerel ırkı" veya "Anadolu ırkı" arasında zayıf da olsa bir bağlantı olabileceği de dile getirilmektedir.⁷¹ 6. yüzyılda İmparator Iustinianus Kapadokya'da büyük süvari bineklerinin yetiştirilmesi için destek vermiştir.⁷² Yukarıda da örneklendirdiğimiz gibi atlar, İmparatorluk haralarının yanı sıra, at ve at yarışları ile ilgilenen bölgede oldukça saygın yerel toprak sahiplerinin büyük mülklerinde de yetiştirilmiş, üstelik bu aristokrat toprak sahipleri at yetiştiriciliği ile daha fazla prestij ve bölgesel etki de kazanmışlardır.⁷³ Ayrıca, Kapadokya'daki at yetiştiriciliği Ortaçağ ekonomisi için önemli bir unsur olarak görülmektedir.⁷⁴

Kapadokya'da Bizans dönemi ahır örnekleri: Çavuşin Güvercinlik Kilisesi, Yusuf Koç Kilisesi ile Çanlı Kompleksi'nde ve Şahinefendi, Başköy, Erdemli, Açıksaray, Selime, Ovaören, Paşabağ yerleşimlerinde karşımıza çıkmaktadır.⁷⁵

⁶⁶Ramsay MacMullen, "Three Notes on Imperial Estates", *The Classical Quarterly (New Series)* 12, No. 2 (Kasım 1962): 277-279.

⁶⁷MacMullen, "Three Notes on Imperial Estates", 278. *Praefectus praetorio*: İmparatorun muhafız birliği komutanıdır. Detaylı bilgi için bkz. Alexander Kazhdan, "Praefectus Praetorio", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 3, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York 1991, 1710-1711.

⁶⁸MacMullen, "Three Notes on Imperial Estates", 278.

⁶⁹Palmatian cinsi atların Roma İmparatorluğu'nda yarış atı olarak kullanıldığı ve bu atların Kapadokya'daki haralarda yetiştirildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bkz. Van Dam, *Kingdom of Snow*, 23.

⁷⁰MacMullen, "Three Notes on Imperial Estates", 277-279; Tütüncü, "Tracing the Hoof-prints of Byzantine History", 705.

⁷¹Tütüncü, "Tracing the Hoof-prints of Byzantine History", 705.

⁷²Tütüncü, "Tracing the Hoof-prints of Byzantine History", 705.

⁷³Van Dam, *Kingdom of Snow*, 23.

⁷⁴Robert Ousterhout, *Visualizing Community, Material Culture And Settlement in Byzantine Cappadocia* (Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2017), 325.

⁷⁵Başköy Bizans dönemi yerleşiminde bulunan at ahırları için bkz. Nilüfer Peker, B. Tolga Uyar, "Güzelöz - Başköy ve Çevresi Bizans Dönemi Yerleşimleri 2012," içinde 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2, ed. Adil Özme (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi, 2014), 112, res.7. Erdemli Vadisi Bizans dönemi yerleşiminde bulunan at ahırları için bkz. Nilay Çorağan Karakaya, "Erdemli," *Kayseri Ansiklopedisi*, C. 2, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2010, 207; Nilay Çorağan Karakaya, "Dünya Mirasında Türkiye: Göreme Milli Parkı ve Kapadokya Kayalık Sitleri," içinde *Türkiye'nin Kültürel Mirası-1*, ed. Canan Parla (Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2597, 2012), 62. Selime bölgesinde bulunan at ahırları için bkz. Veronica Kalas, "The 2004 Survey of the Byzantine Settlement at Selime-Yaprakhisar in the Peristrema Valley, Cappadocia", *Dumbarton Oaks Papers* 60, (2006): 277, fig.7. Ovaören ve Paşabağ'da bulunan at ahırları için bkz. Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 80-81. Açıksaray'da bulunan at ahırları için bkz. Fatma Gül Öztürk, "A Comparative Architectural Investigation of The Middle Byzantine Courtyard Complexes in Açıksaray-Cappadocia." 191,231-233; Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 80-81; Tütüncü, "Tracing the Hoof-prints of Byzantine History", 709, fig. 1. Çanlı Kilise yerleşiminde bulunan ahırlar için bkz. Robert Ousterhout, *A Byzantine Settlement in Cappadocia* (Washington D.C. : DOAKS Studies XLII, 2011), 178-179, fig.166. Yusuf Koç Kilisesi at ahırları hakkında bkz. Lyn Rodley, *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia* (New York: Cambridge University Press, 1985), 152, fig.147; Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 81. Çavuşin Güvercinlik Kilisesi kompleksi ahır için bkz. Filiz Tütüncü, "The Land of Beautiful Horses: Stables in Middle Byzantine Settlements of Cappadocia," Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (Bilkent Üniversitesi, 2008), 85, fig.66. Ürgüp/Şahinefendi'de bulunan at ahır için bkz. Fatma Gül Öztürk, "A Comparative Architectural Investigation of The Middle Byzantine Courtyard Complexes in Açıksaray-Cappadocia." 233, fig.5.2.43.

Bizans dönemi'nde bir atı barındırmanın bile bir gurur ya da statü göstergesi olduğu düşünülmektedir.⁷⁶ Bazı elit komplekslerde atlar için olduğu anlaşılan ahırlar bulunmaktadır. Selime Kalesi'nde en az sekiz at alabilen bir tünel, açık araziden komplekse tek yaklaşma noktası boyunca yer alıyordu. Bir binici, komplekse çıkan tünelin yakınında ilerleyebilir, atından inebilir ve atını tünelin çok yakınına sabitleyebilirdi.⁷⁷

Açıksaray kompleksinde, Alan 1, Alan 2 ve Alan 4 olarak adlandırılan mekânların kanatlarının en uçlarına, yan duvarlarında oyma yemlikler bulunan üç beşik tonozlu büyük ahırlar eklenmiştir ve bunların hepsi birlikte bir seferde altmıştan fazla at barındırabilmiştir.⁷⁸ Alan 3.1 ve 3.2 olarak adlandırılan yerler arasındaki düz tavanlı ahırınsa daha sonra eklenmiş olabileceği düşünülmektedir.⁷⁹ Açık Saray 2 ve 4'ün sabit cephelerinin tahrip olduğu; ancak muhtemelen kendi komplekslerinde görülen aynı damgalı motifle dekore edildikleri ifade edilmektedir.⁸⁰ Paşabağ veya Ovaören gibi bilinen diğer ahırların aksine, bu elit komplekslerin ahırları genellikle daha uzun ve daha iyi kazılmış olarak değerlendirilmektedir.⁸¹ R. Ousterhout, ahırlarının bolluğu, açık otlakları ve nehre erişimi ile Açıksaray'ı at yetiştirmek için lüks bir hara olarak görmenin uygun olduğunu dile getirmektedir.⁸²

Büyük avlu kompleksleri içindeki kayaya oyulmuş ahırlar, orta Bizans Kapadokyası'ndaki at yetiştiriciliği faaliyetlerine dair başlıca arkeolojik kanıtları oluşturmaktadır.⁸³ Temel olarak bu yapılar, beşik tonozlu veya düz tavanlı, bazen daha eklemli özelliklere sahip dikdörtgen kaya oyma odalar olarak tanımlanabilirler. Bunların hepsi, yem tutmak için derin nişler olarak duvarlara oyulmuş ve tek tek hayvanların bağlanması için halkalar oluşturmak üzere yanlardan delinmiş kayaya oyma yemliklerle döşenmiştir.⁸⁴ F. Tütüncü; Kapadokya'daki orta Bizans dönemi ahırlarını ele alan çalışmada, bölgede karşılaşılan bir at ahırında yemlik sayısının beş ile yirmi arasında değiştiğini ve yemliklerin ortalama 80 cm.'den daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵ E. Cooper ve M. Decker tarafından, Kapadokya kalelerinde genel olarak atların ahırda değil de dışarıda bağlandığı ya da ağılda tutulduğu, bunun da bölgede bilinen tüm kalelerdeki ahırların azlığı ile açıklanabileceği belirtilmektedir.⁸⁶

Erdemli vadisinde manastıra, konutlara ait ahırlar dışında bağımsız ahırların da varlığı belirlenmiştir.⁸⁷ Vadide üç katlı olarak düzenlenen Saray Manastır kompleksinin 1. katında 7 nolu ahır bulunmaktadır.⁸⁸ Ayrıca, bu yapıya bitişik 18 at için tasarlanmış bir ahırın da varlığından bahsedilmektedir.⁸⁹ Anıtsal girişin batısında yer alan at ahırının bir binicinin ana girişte atından inerek atını ahıra götürebildiği ya da ahıra birkaç metre daha gidip içeride atından inebildiği ve ardından bağlantılı koridorlardan geçerek kompleksin orta kısmına kadar ilerleyebildiği şekilde düzenlendiği ifade edilmektedir.⁹⁰

⁷⁶Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 80-81.

⁷⁷Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 80-81.

⁷⁸Ousterhout, *VisualizingCommunity*, 325, fig.3.65.

⁷⁹Fatma Gül Öztürk, "A Comparative Architectural Investigation of The Middle Byzantine Courtyard Complexes In Açıksaray-Cappadocia." 191.

⁸⁰Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 80-81.

⁸¹Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 80-81.

⁸²Ousterhout, *VisualizingCommunity*, 325.

⁸³Tütüncü, "Tracing the Hoof-prints of Byzantine History", 710.

⁸⁴Tütüncü, "Tracing the Hoof-prints of Byzantine History", 710.

⁸⁵Filiz Tütüncü, "The Land of Beautiful Horses", 87,97, tablo 1.

⁸⁶Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 81.

⁸⁷Çorağan Karakaya, "Erdemli", *Kayseri Ansiklopedisi*, 2, 207.

⁸⁸Çorağan Karakaya, "Erdemli", *Kayseri Ansiklopedisi*, 2, 207.

⁸⁹Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 80-81.

⁹⁰Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 80-81.

Yapılan çalışmalar, Erdemli’de manastırların kendi ahırları haricinde kaya yerleşimlerinde bulunan başka ahırların çiftçi konutlarıyla da bağlantılı olabildiğini göstermiştir.⁹¹ Araştırmacılar N. Çorağan, vadinin alçak kotlarında konumlanan büyük baş hayvanlar için inşa edilmiş bu ahırların genellikle giriş cephelerinin tümüyle açık olduğunu, ahırların çoğunlukla iki duvarına boylu boyunca yemlikler yapıldığını ifade etmektedir.⁹² N. Çorağan ayrıca, duvarlara hayvanları bağlamak için delikler oyulduğunu belirtmektedir ve bu yapılara bitişik inşa edilen, kare, dikdörtgen ya da düzensiz planlı mekânların ise, seyis ya da hayvan bakıcılarına ait olabileceğini düşünmektedir.⁹³ Dolayısıyla, Kapadokya’daki arkeolojik veriler at ahırlarının yanı sıra seyis odalarının varlığına da işaret etmektedir.⁹⁴ Bazı ahırlarda, tek bir hayvanı barındırmaya yarayan hücrelerin bulunduğu da tespit edilmiştir.⁹⁵

Araştırmacılar N. Peker ve T. Uyar’ın ve Eski Başköy’de yaptıkları yüzey araştırmalarında Ortaçağ dönemine tarihlendirdikleri bir at ahırının varlığına dikkat çekmişlerdir.⁹⁶ Başköy’deki beşik tonoz örtülü ve toplamda duvarlarında on adet yemliğin bulunduğu at ahırını için Tolga Uyar ve N. Peker, güvenlik problemlerinin olduğu dönemde yerel elitlerin askeri yöneticilere dönüşmesi sebebi ile askeri birliklere ait atların burada barınmış olduğundan bahsetmektedir.⁹⁷ Ek olarak, taşradaki zenginlerin-soyluların, nadiren de olsa kırsal nüfusun ve kiliselerin İmparatorluğa at temin etme gibi görevlerinin olduğu ayrıca, Bizans İmparatorluğu’nda atın pahalı olması dolayısıyla bir lüks olarak zenginlerin ve soyluların hayvanı olduğu bu nedenle de köylü hanelerinde nadiren görüldüğü bilinmektedir.⁹⁸ Dolayısıyla, tüm bu bilgiler ışığında, Başköy’de bulunan haraların bölgede yaşayan askeri birliklere/soylu ailelere ait olabileceği gibi kiliseye de ait olabileceği akla gelmektedir.

Yusuf Koç Manastırı ahır bölümünün yarısı günümüze ulaşabilmiştir. Gerek yüksekliği gerekse uzunluğu açısından bu yapının bölgedeki elitlere ait ahırlarla benzer nitelikler gösterdiği düşünülmektedir; ancak manastır ahır, elit komplekslerin ahırlarında bulunan özel bir duvar boyunca yükseltilmiş nişlerden ve bitişik destek odalarından yoksundur.⁹⁹ E. Cooper ve M. Decker’e göre: Elit komplekslerle ilişkili ahırların, işlevsel olarak günümüze ulaşan diğer ahırlardan farkı atlara adanmış belirli mimari tasarımlara sahip olmalarıdır.¹⁰⁰

2. Kapadokya Duvar Resimlerinde At Figürleri¹⁰¹

Güzelöz 3 Nolu (Mistikan) Kilise naos kuzey duvarında N. Thierry tarafından belgelenen at figürlü bir kompozisyon bulunmaktadır. Bu kompozisyon günümüze tamamen tahrip olarak ulaşmıştır. Her iki

⁹¹ Çorağan Karakaya, “Dünya Mirasında Türkiye: Göreme Milli Parkı ve Kapadokya Kayalık Sitleri”, 62.

⁹² Çorağan Karakaya, “Erdemli”, *Kayseri Ansiklopedisi*, 2, 207; Çorağan Karakaya, “Dünya Mirasında Türkiye: Göreme Milli Parkı ve Kapadokya Kayalık Sitleri,” 62.

⁹³ Çorağan Karakaya “Erdemli”, *Kayseri Ansiklopedisi*, 2, 207; Çorağan Karakaya, “Dünya Mirasında Türkiye: Göreme Milli Parkı ve Kapadokya Kayalık Sitleri”, 62.

⁹⁴ Nilay Çorağan Karakaya, “2009 Yılı Kayseri’nin Yeşilhisar İlçesi Erdemli Köyü’ndeki Bizans Yerleşimi Yüzey Araştırması,” içinde 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 3, ed. A. Naci Toy ve Candaş Keskin (Ankara: Allâme Tanıtım Matbaacılık, 2011), 298-299.

⁹⁵ Çorağan Karakaya, “Dünya Mirasında Türkiye: Göreme Milli Parkı ve Kapadokya Kayalık Sitleri,” 62.

⁹⁶ Peker ve Uyar, “Güzelöz - Başköy ve Çevresi Bizans Dönemi Yerleşimleri 2012,” 112.

⁹⁷ Peker ve Uyar, “Güzelöz - Başköy ve Çevresi Bizans Dönemi Yerleşimleri 2012,” 112.

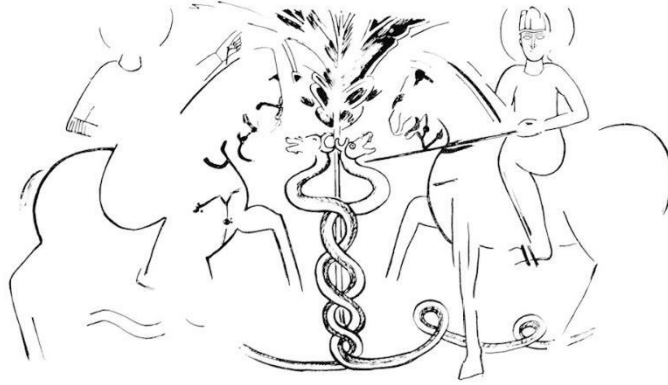
⁹⁸ Bkz. Alexander Kazhdan, “The Peasantry,” içinde *The Byzantines*, ed. G. Cavallo (Chicago: The University of Chicago Press, 1997), 53; Tütüncü, “Tracing the Hoof-prints of Byzantine History”, 704-706. Bizans’ta at pahalı bir canlıydı. Nitekim 9. ve 10. yüzyıllarda savaş atlarının fiyatı 15-20 altın civarındaydı; bazı hesaplamalara göre bu miktar, taşrada yaşayan dört kişilik yoksul bir ailenin yıllık geçim masraflarını karşılamaya yetiyordu. 8. yüzyıla ait bir mevzuatta başka bir kişiden bedensel zarar gören bir atın sahibine tazminat ödenmesine ilişkin hükümler ve kaybolmuş bir atın bulunması durumunda bulan kişiye bir ödül verilmesinden bahsedildiği de anlaşılmaktadır (Kolas, “The Horse in the Byzantine World”, 92).

⁹⁹ Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 80-81.

¹⁰⁰ Cooper ve Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, 80-81.

¹⁰¹ Mısır’a Kaçış sahnelerinin kimi örneklerdeki Meryem’in üzerine bindiği hayvan figürü at tasvirine daha yakın olsa da ağırlıklı olarak bu kompozisyonda eşek ve katırın resmedilmesi dolayısıyla; Mısır’a Kaçış ikonografisinde yer alan hayvan figürü konumuz kapsamında değerlendirilmeye alınmamıştır.

at sahneye karşılıklı ve simetrik şekilde yerleştirilmiş ve N. Thierry'e göre üzerlerinde birer aziz ile tasvir edilmişlerdir.¹⁰² Sahnenin merkezinde bulunan yelpaze biçiminde yaprakları olan bir ağacın ince gövdesine iki yılan sarılmış ve başlarını yanlarında bulunan atlara doğru çevirmişlerdir (**Fotoğraf 1**). Her ne kadar günümüzdeki veriler sağlıklı değerlendirme yapabilmemize imkân vermese de Thierry, atların koşum takımlarından geriye gem ve dizginlerinin kaldığını ifade etmektedir.¹⁰³ Aynı kilisenin naosunun kuzey duvar alt seviyesinde günümüze ulaşamamış olsa da Aziz Eustathios'un dörtnala uçar pozisyonunda bir at üzerinde tepede duran ve başında haç bulunan kızıl kahverengi bir geyiği takip ettiği Thierry'nin araştırmasından anlaşılmaktadır.¹⁰⁴ Ayrıca yine aynı kilisenin naos güneydoğu duvar alt seviyesinde Aziz Georgios'un beyaz bir at üzerinde ejderhayı öldürürken tasvir edildiğini anladığımız bir kompozisyon bulunmaktadır. Günümüzde bu sahne yok olmak üzeredir. Kalan bölümlerden: Atın kuyruğu, kısmen arka ayakları, sırtının bir bölümü ve siyah koşum takımından kısmi bir bölüm ulaşmıştır. Thierry, kilise ile ilgili makalesinde bu sahneyi detaylı olarak ele almamış sadece güney duvarda bu tasvirin varlığından ve daha ileri bir tarihli olabileceğinden bahsetmiştir.¹⁰⁵



Fotoğraf 1. Güzelöz 3 Nolu (Mistikan) Kilise naos kuzey duvarı, atlı aziz tasvirleri (N. Thierry, 1972, 258-260, fig.21)

Güzelyurt Aşağı Mahalle'de bulunan isimsiz bir mezar şapelinin güney doğusundaki mezar alanının 9.-10. yüzyıla tarihlendirilen duvar resminde; muhtemelen savaşta hayatını kaybettiği düşünülen Bizans ordusunun iki askeri/mensubu: Şapele gömüldüğü bilinen skribon Leon ve tourmarches Mikhael at sırtında resmedilmiştir.¹⁰⁶ Her iki at sahneye simetrik ve karşılıklı olarak

¹⁰²Nicole Thierry, "Art Byzantin Du Haut Moyen Âge En Cappadoce: L'église N°3 De Mavruca," *Journal Des Savants* 4, S.1(1972): 258-260, fig.21.

¹⁰³ Thierry, "Art Byzantin Du Haut Moyen Âge En Cappadoce," 258.

¹⁰⁴ Detaylı bilgi ve görsel için bkz. Thierry, "Art Byzantin Du Haut Moyen Âge En Cappadoce," 255-257, fig.19-20

¹⁰⁵ Thierry, "Art Byzantin Du Haut Moyen Âge En Cappadoce," 251. Ayrıca, 2016-2017 yıllarında kilisede yaptığımız çalışmalarda bahsetmiş olduğumuz at figürlü üç kompozisyondan Aziz Eustathios'un dörtnala uçar pozisyonunda bir at üzerinde tasvir edildiği sahne ile atların simetrik olarak karşılıklı durduğu üzerinde azizleri taşıdıkları sahnelerin tamamen yok olduğu, Aziz Georgios'un at sırtında tasvir edildiği sahnenin ise yok olmak üzere olduğu belirlenmiştir.

¹⁰⁶ Catherine Jolivet Lévy, "Les Cavaliers de Karbala", *Zograf* 33 (2009): 19. Ayrıca, savaşta ölen bu iki askeri şapelde tanımlayan yazıt ve gömülü oldukları yer hakkında bilgi için bkz. Jolivet-Lévy, "Les Cavaliers de Karbala", 22-23. Bahsi geçen şapel hakkında detaylı bilgi için bkz. Nicole Thierry, "Portraits Funéraires Inédits De Deux Officiers Byzantins Morts Au Combat Sur Les Frontières De La Cappadoce. Étude Préliminaire", *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας /Deltion of the Christian Archaeological Society* (2009): 169-176. Skribon: 9. yüzyılda tagma askerine hatta komutanına verilen ünvanıdır. Bkz. Nicolas Oikonomidès, *Les Listes de Préséance Byzantines des IXe et Xe siècles* (Paris: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1972), 330. Bu unvan, yine aynı dönemde sıhiye eri olarak da tanımlanmıştır. Bkz. Anonim, *The Taktika of Leo VI*, ed., çev. George Dennis (Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Vol. XLIX., 2010), 51. Ayrıca, skribonların ek törensel görevlerinin olduğu da bilinmektedir. Bkz. John F. Haldon, *Byzantine Praetorians: An Administrative, Institutional and Social Survey of the Opsikion and Tagmata, c. 580-900* (Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH, 1984), 291. J. Haldon, sıhiye eri ile tagma eri/komutanı olan skribonun farklı görevliler olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Haldon, *Byzantine Praetorians*, 291-292. *Tourmarches*: Skirmishing (De Velitatione) adlı 10. yüzyıla ait askeri eserde Strategos'un baş yardımcısı olarak tanımlanan komutandır. Bkz. Alexander Kazhdan, "Tourmarches", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 3, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University

yerleştirilmiştir. Sahnenin solunda bulunan siyah renkteki at skribon Leon'u taşımaktadır. Atın üzerinde koyu kırmızı kahve renkte eyer bulunmaktadır.¹⁰⁷ Sol ön ve sol arka ayağı havadadır, muhtemelen rahvan yürüyüşündedir.¹⁰⁸ Karşısında bulunan koyu kırmızı kahve renkteki at ise tourmarches Mikhael'i taşımaktadır. Benzer şekilde sağ ön ve sağ arka ayağı havada muhtemelen rahvan yürüyüşünde betimlenmiştir. Siyah bir koşum takımı ve sarı renkte üzeniye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Üzerinde beyaz renkte eyer olduğu anlaşılmaktadır. Her iki at, ortalarında bulunan düşman-iblis olarak tanımlanan figüre doğru hareketli şekilde tasvir edilmiştir.¹⁰⁹ Sahnedeki tahribat nedeni ile atların koşum takımları belirgin değildir.¹¹⁰ Günümüzde detaylı bir değerlendirme yapılamamaktadır (**Fotoğraf 2**).¹¹¹



Fotoğraf 2. Güzelyurt Aşağı Mahalle isimsiz mezar şapeli, skribon Leon ve tourmarches Mikhael arasındaki savaş (M. Kaya, 2025)

İki nefli plana sahip Bahçeli'deki İçeridere Kilisesi'nin (9.-10. yüzyıl) güney nef, güney batı duvarında Aziz Theodoros beyaz bir at üzerinde tasvir edilmiştir.¹¹² Sahne günümüzde büyük oranda tahrip olmuştur. Atın başlık kayışı, dizgin, göğüs plakasından oluşan siyah koşum takımına sahip olduğu

Press, New York 1991, 2100-2101. Ayrıca, tourmarches'lerin genellikle bir tourma (müfreze)'yi kumanda ettiği, mali ve adli meselelerle ilgili bölgedeki nüfus üzerinde söz sahibi oldukları bilinmektedir. Bkz. Kazhadan, "Tourmarches", *ODOB*, 3, 2101.

¹⁰⁷ Atların sırtına koyulan ve oturmaya yarayan nesne "eyer" olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Ekim 28, 2024, <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁰⁸ Atlarda rahvan yürüyüşü ile ilgili bilgi için bkz. Yılmaz Orhan ve Mehmet Ertuğrul, "Atlarda Yürüyüş Çeşitleri ve Kusurları", *Akademik Ziraat Dergisi* 2, S.1 (2013): 50, şek.20.

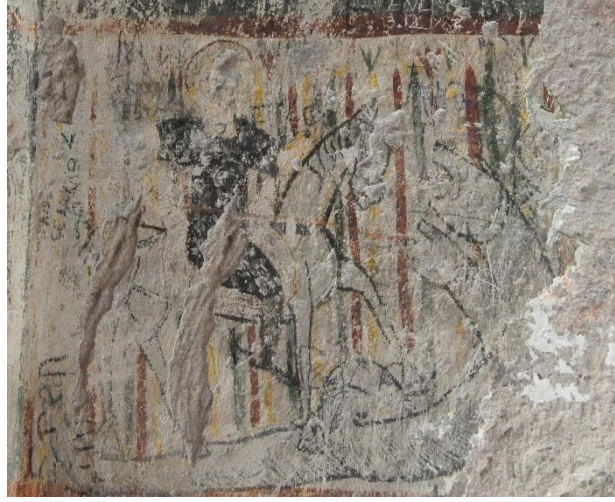
¹⁰⁹ İblis olarak tanımlanan figür ile ilgili bkz. Thierry, "Portraits Funéraires Inédits De Deux Officiers Byzantins," 171.

¹¹⁰ C. J. Lévy, atların koşum takımlarının ve üzenlerinin belirli bir derecede gerçeği yansıttığını ifade etmektedir. Bkz. "Les Cavaliers de Karbala," 24, fig.12.

¹¹¹ Bu fotoğraf, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile Dr. Anais Lamesa başkanlığında gerçekleştirilen Güzelyurt, Sivrihisar ve Akyamaç Bölgeleri'nde, Bizans Yüzey Araştırmaları (GABAR) Projesi kapsamında çekilmiştir.

¹¹² İçeridere Kilisesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Nilüfer Peker, "Kapadokya'da Bir Atölye: Bahçeli İçeridere Kilisesi Resim Programı," *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ* 3, (2009): 76-90. Ayrıca, kilisedeki Aziz Theodoros tasviri hakkında bilgi ve görsel için bkz. Catherine Jolivet-Lévy, "Nouvelles Données Sur Le IXe Siècle En Cappadoce: L'église D'İçeridere," *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta* 44 S.1, (2007): 83-84, fig.12.

görülebilmektedir. Üzerinde siyah eyer bulunmaktadır. Sol ön ve sol arka ayağı önde, rahvan yürüyüşünde, sağa doğru hareketli pozisyonda tasvir edilmiştir (**Fotoğraf 3**).



Fotoğraf 3. Bahçeli İçeridere Kilisesi, güney nef, güney batı duvar, at üzerinde Aziz Theodoros (M. Kalafat Yılmaz, 2016)

Çavuşin Güllüdere'de bulunan iki nefli Ayvalı Kilise (Güllüdere Şapel 4)'de (913-920) nefler arasında geçit sağlayan koridordaki tonozun doğusunda Eski Ahit konulu İlyas'ın göğe yükselişi ve Elişa'nın mantoyu alması (2. Krallar (2:11-12), (2. Krallar (2:13-14)) sahnesinde koyu kırmızı kahve renkte dört at tasviri yer almaktadır. Atlar; İlyas'ın oturduğu yeşil renkli dikdörtgen biçimli gövdeye sahip ve dikdörtgenin üstünde yer alan kırmızı kahve renkteki yarım daire şekilli ek parça ve yeşil renkli iki tekerlekli bir arabayı çekerken resmedilmiştir. Birbirlerine arkaları dönük şekilde, iki at sağda iki at solda olmak üzere sahneye simetrik olarak yerleştirilen atlar beyaz koşum takımına sahiptir. Atların ön ayakları havada ve arka ayaklarından birinin önde koşar vaziyette olduğu fark edilmektedir (**Fotoğraf 4**). Ayrıca, aynı kilisenin kuzey nef güney duvar üst bölümünde Aziz Eustathios'un at üzerinde geyik avı sahnesi bulunmaktadır.¹¹³ Beyaz renkteki atın sağ ön ayağı havadadır, sağ arka ayağı algılanamadığından rahvan ya da adeta olarak adlandırılan yürüyüş pozisyonunda olabileceği akla gelmektedir. (**Fotoğraf 5**).¹¹⁴ Atın gri renkte koşum takımı, beyaz renkte yuları ve koyu kırmızı kahve renkte eyeri olduğu görülmektedir.

¹¹³ Bu sahnenin ikonografisi Aziz Eustathios Kültü'ne dayanmaktadır. Tavşanlı Kilise'de (913-959) Aziz Eustathios'un at üzerinde geyik avı sahnesindeki yazıtta: Avcı, geyiğin peşinden giderken geyik ona döner ve "Placidus, neden beni izlersin? Senin yüzünden şu anki hayvanın (geyik) içindeyim ve izlediğin benim" ifadelerinin geçtiği bilinmektedir. (Bkz. Nicole Thierry, "Le culte du cerf en Anatolie et la Vision de saint Eustathe", *Monuments et Mémoires de la Fondation Eugène Piot* 72 (1991) :41. Avcı Placidus Tanrı'nın yolunu kabul ederek Eustathios ismini almış ve din değiştirmiştir (Bkz. Thierry, "Le culte du cerf en Anatolie et la Vision de saint Eustathe," 33).N. Thierry'e göre: Eustathios kültürünün kaynağı tam olarak bilinmezken bu konu hakkında yapılan son araştırmalar ortaya yeni fikirler de koymuştur. Bunlardan biri de Anadolu Antik Çağ'ın arkeolojik verilerinde geyik kültürünün varlığıdır (Bkz. Thierry, "Le culte du cerf en Anatolie et la Vision de saint Eustathe," 37, 66-79). Bu tema Kapadokya haricinde Bizans ikonografisinde neredeyse hiç kullanılmamıştır (Bkz. Thierry, "Le culte du cerf en Anatolie et la Vision de saint Eustathe," 63). Kapadokya'da ise, N. Thierry tarafından on dokuz kilisede tespit edilmiştir (Bkz. Thierry, "Le culte du cerf en Anatolie et la Vision de saint Eustathe," 40, not:28).

¹¹⁴ Atlarda rahvan yürüyüşü ile ilgili bilgi için bkz. Yılmaz ve Ertuğrul, "Atlarda Yürüyüş Çeşitleri ve Kusurları," 50, şek.20. Atlarda adeta yürüyüş pozisyonu hakkında ise bkz. Yılmaz ve Ertuğrul, "Atlarda Yürüyüş Çeşitleri ve Kusurları," 44-45, şek.1-2.



Fotoğraf 4. Ayvalı Kilise, nefler arasında geçit sağlayan koridordaki tonozun doğusu, Eski Ahit konulu İlyas'ın göğe yükselişi ve Elişa'nın mantoyu alması (M. Kaya, 2016)



Fotoğraf 5. Ayvalı Kilise kuzey nef güney duvar üst bölümünde Aziz Eustathios'un at üzerinde geyik avı

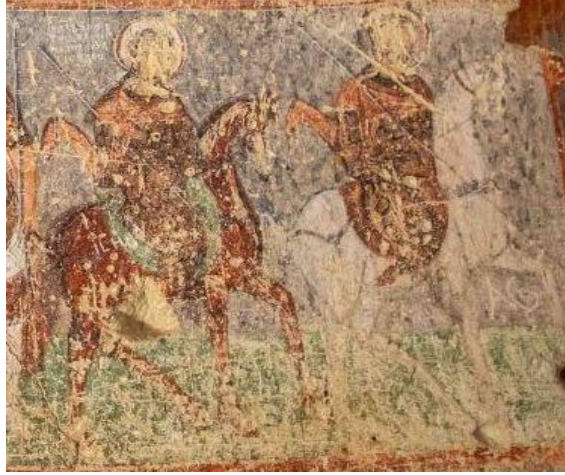
Çavuşin Güllüdere'de bulunan bir başka at figürü örneği Haçlı Kilise'de (9.-10. yüzyıl) doğu duvarın güney kısmında bulunmaktadır. Bu örnekte; Aziz Theodoros beyaz renkte bir ata binmiş ve ejderha ile mücadele ederken tasvir edilmiştir.¹¹⁵ At ejderhanın üzerine doğru atılmış, başı geriye doğru (ejderhaya doğru) bakar durumda ve ön iki ayağı havada resmedilmiştir. Gem, çene bandı, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşan kahverengi koşum takımına sahiptir. Üzerinde kızıl kahverengi eyer ve arka kısmında siyah pessaoya kayışlarına yer verilmiştir (**Fotoğraf 6**).



Fotoğraf 6. Güllüdere Haçlı Kilise, at üzerinde Aziz Theodoros (M. Kaya, 2016)

¹¹⁵ Bkz. Catherine Jolivet-Lévy, *Les Eglises Byzantines De Cappadoce, Le Programme Iconographie de l'apside et de ses Abords* (Paris: CNRS Éditions, 1991), 50. Ayrıca 2016 yılında yaptığımız araştırmalarda Haçlı Kilise ile çağdaş Göreme 11 Nolu Aziz Eustace Kilisesi (10. yüzyıl) nartkes beşik tonozu doğu ucunda kızıl kahverengi at üzerinde Aziz Theodoros ve beyaz bir at üzerinde Aziz Prokopios tasvirine rastlanmıştır; ancak yoğun tahribat dolayısıyla bu tasvirler çalışma kapsamına alınmamıştır. Detaylı bilgi ve görseller için bkz. Catherine Jolivet-Lévy, *La Cappadoce Un Siècle Après G. De Jerphanion I* (Paris: Geuthner, 2015), 39, pl.29.1. Jolivet-Lévy, ayrıca atlı Aziz Georgios ve Theodoros figürlerinin de kilisenin aynı konumunda bulunduğunu; ancak bu figürlerin tamamen yok olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce Un Siècle Après G. De Jerphanion I*, 39.

Duvar resimleri geçiş dönemine tarihlendirilen Çavuşin Güvercinlik Kilisesi (963-969) at figürü görülen erken örneklerden biridir. Kilisenin naos kuzey duvarının doğu ucunda iki at tasviri, bani olduğu anlaşılan ve İmparator Nikephoros'un (802-811) komutanlarından Melias ve arkadaşını taşıırken betimlenmiştir.¹¹⁶ Atlar arka arkaya sahneye yerleştirilmiştir. Magistros Melias'ın arkadaşını taşıyan öndeki at beyaz renktedir ve gem, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşan siyah koşum takımına sahiptir.¹¹⁷ Üzerinde kahverengi eyer ve eyer altı bulunmaktadır. Sol ön ve sol arka ayağı havada, rahvan yürüyüşündedir. Melias Magistros'u taşıyan arkadan gelen at ise, kızıl kahve renktedir ve yine gem, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşan siyah koşum takımına sahiptir. Üzerinde kahverengi eyer ve yeşil eyer altı bulunmaktadır. Öndeki atla benzer şekilde; sol ön ve sol arka ayağı havada, rahvan yürüyüşündedir. Öndeki atla senkronize şekilde resmedilmiştir (**Fotoğraf 7**).



Fotoğraf 7. Çavuşin Güvercinlik Kilisesi, at üzerinde Melias Magistros ve arkadaşı (M. Kaya, 2016)

Belısırma Direkli Kilise'nin (925-1025 arası) kuzey duvar batı ucunda muhtemelen Aziz Georgios olduğu düşünülen figür kızıl kahve renkteki at üzerinde üç başlı bir ejderle mücadele halinde tasvir edilmiştir.¹¹⁸ Sahne büyük oranda tahrip olmuştur; ancak günümüze ulaşan kısımlardan anlaşıldığı üzere at tehlikeye karşı savunma amaçlı olarak ön iki ayağını havaya kaldırmış ve şahlanmaya yakın bir pozisyonda tasvir edilmiştir. Detaylar hakkında bilgi sahibi olamamak da siyah bir koşum takımına ve pessoaya sahip olduğu fark edilmektedir.¹¹⁹ En dikkat çekici özellik ise atın kuyruğunun bağlanmış

¹¹⁶ L. Rodley, askeri kıyafetler içerisinde ellerinde uzun mızrak tutan bu iki figürü sahnede yer alan yazıtlardan dolayı, Nikephoros'un komutanları Melias ve arkadaşı olarak tanımlamıştır. Bkz. Lyn Rodley, "The Pigeon House Church, Cavusin", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 33, (1983): 311. Melias Magistros'un Ermeni general olduğu da bilinmektedir. Bkz. Rodley, "The Pigeon House Church, Cavusin," 301. Arkadan gelen atlının yani Melias Magistros'un yanında "Tanrım, hizmetkârına yardım et, Melias Magistros" yazıtının olduğunu; bir sonraki bincinin başının iki yanındaki yazıtın ise tam olarak okunamadığını belirtmektedir. Bkz. Rodley, "The Pigeon House Church, Cavusin," 311. G. Jerphanion bu iki figürün bani olduğunu savlamaktadır. Bkz. Rodley, "The Pigeon House Church, Cavusin," 312. L. Rodley'in Bizans sanatında bağışçıların at sırtında tasvir edildiği başka örnek olmamasına rağmen Jerphanion'un bu tezini desteklediği; araştırmacıların Schiemenz'in ise karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Rodley, "The Pigeon House Church, Cavusin," 312. Ek olarak, M. Restle'nin de yukarıda bahsettiğimiz iki figürü bani olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bu figürler ile ilgili ayrıca, bkz. Marcell Restle, *Byzantine Wall Painting in Asia Minor* III (Shannon: Irish University Press, 1969), XXVI, fig.326.

¹¹⁷ Atlarda koşum takımları hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Rıfat Kuvanç ve Bilcan Gökçe, "At Koşum Takımları," *Zaahina'nın Bronzları*, ed. Erkan Konyar, Kenan Işık, Rıfat Kuvanç vd. (İstanbul: Doğubeyazıt Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), 58-87.

¹¹⁸ L. Rodley, kilisedeki atlı figürü Aziz Georgios olarak değerlendirmektedir. Bu konu hakkında bkz. Rodley, *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, 90-92, fig.88.

¹¹⁹ Pessoa: Atın omuz kaslarını güçlendirmek, dengesini sağlamak ve art ayaklarını çalıştırmak, koordinasyonunu geliştirmek için kullanılan bir yardımcı donatıdır. Antrenman sırasında sadece binicisiz olarak çalıştırılan at üzerinde kullanılmaktadır. Pessoa, bir çift özel tasarlanmış ayarlı düzenekten yapılmış sağrıdan itibaren baş bölgesine kadar uzanan iki ipe ucunda at çalıştırmak için kullanılan yardımcı malzemedir. İpe atın yanlarından geçer ve çift taraflı olarak takılır. Atların sırtına takılan

olmasıdır. Bu uygulamanın İslam öncesi Türk sanatına kadar uzandığı ve daha sonra Selçuklu sanatına da yansıdığı anlaşılmaktadır (**Fotoğraf 8**).¹²⁰



Fotoğraf 8. Belisirma Direkli Kilise, kuzey duvar batı ucu, at üzerinde Aziz Georgios'un (?) ejderle mücadelesi (M. Kaya, 2017)

Tek nefli, uzunlamasına dikdörtgen plan şemasındaki Soğanlı Tahtalı (Azize Barbara) (1006-1021) Kilise'nin,¹²¹ batı duvar güney yönünde Aziz Georgios'un kahverengi bir ata bindiği görülmektedir. Sahne tahrip olduğu için at figürü ile ilgili detaylı değerlendirme yapılamamaktadır. Ancak, sahnenin günümüze ulaşan kısımlardan; atın başlık kayışı, çene bandı, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşan siyah koşum takımına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Üzerinde kızıl kahverengi eyer bulunmaktadır. Ön iki ayağı havada, ejderhanın üzerine doğru atılmış, şahlanmış, sağa doğru hareketli pozisyonda resmedilmiştir (**Fotoğraf 9**).



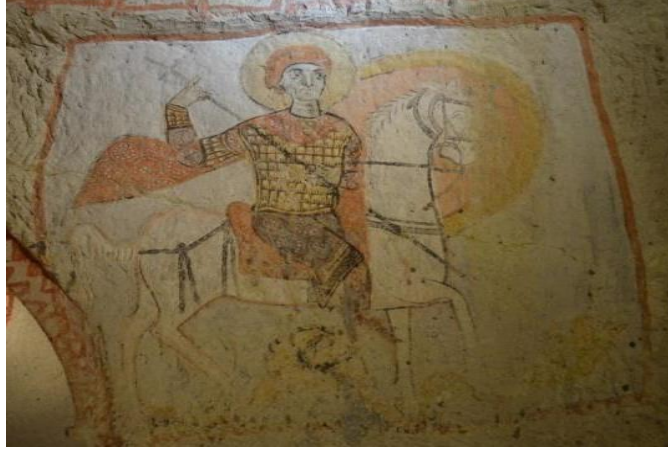
Fotoğraf 9. Soğanlı Tahtalı (Azize Barbara) Kilisesi, at üzerinde Aziz Georgios (M. Kaya, 2016)

bir makaralı kanca ile de sabitlenir. At hareket ettiği zaman art ayaklarına baskı gelir ve omuz kaslarına yük uygular. Detaylı bilgi için bkz. Nisan 7, 2025, <https://www.atbilimleridergisi.com.tr/atlarda-pesoa-kullanimi/>

¹²⁰ Bkz. Yılmaz Ahmet ve Ali Toraman, "Türk Kültüründe At Kuyruğu Bağlama ve Kesme Geleneği Üzerine Bazı Tetkikler," *History Studies* 12, S.3 (Haziran 2020): 749-753, 753-759. Ayrıca, at kuyruğu bağlamak savaş, kahramanlık, ölüm gibi durumlarda gerçekleşmiştir. Bkz. Yılmaz, Toraman, 2020, s.760. Savaş zamanlarında süvarinin atının kuyruğunu kendi eli ile bağlaması her türlü riski-ölümü göze aldığına da göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Yılmaz ve Toraman, "Türk Kültüründe At Kuyruğu Bağlama ve Kesme Geleneği," 760. Kolias'a göre: Bizans posta hizmetinde atların daha kolay koşmalarını sağlamak için kuyrukları kısaltılmıştır Bkz. Kolias, "The Horse in the Byzantine World," 88.

¹²¹ Kilisenin batı duvarı giriş kapısı üzerindeki yazıt, kilise duvar resimlerinin 1006-1021 tarih aralığına atfedilmesini sağlamıştır. Bkz. Jolivet-Lévy, *Les Eglises Byzantines De Cappadoce, Le Programme Iconographie de l'apside*, 262; Jolivet-Lévy, *La Cappadoce Un Siècle Après G. De Jerphanion* I, 270.

Tek nefli enlemesine dikdörtgen planlı Göreme Aziz Basileos Kilisesi (11. yüzyıl) güney duvar üst bölümünde, kırmızı kahverengi kare biçimli bir bordür içerisinde Aziz Georgios beyaz bir at üzerinde tasvir edilmiştir. At, alın bandı, gem, çene bandı, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşan siyah koşum takımına sahiptir. Üzerinde kahverengi eyer ve arka kısmında siyah pessaoya kayışları bulunmaktadır. Atın sağ ön ve arka ayağı havadadır, rahvan olarak adlandırılan yürüyüş pozisyonundadır (**Fotoğraf 10**). Kilisenin kuzey duvar üst kısmında yani Aziz Georgios tasvirinin karşısında ise kırmızı kahverengi kare biçimli bir bordür içerisinde Aziz Theodoros kırmızı kahverengi bir at üzerinde betimlenmiştir. Aziz Georgios'un bindiği atta olduğu gibi alın bandı, gem, çene bandı, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşan siyah koşum takımına sahip olan at, kahverengi eyer ve arka kısmında siyah pessaoya kayışlarına sahiptir. Hem koşum takımı hem de eyerin inci/boncuk dizileri ile bezendiği dikkat çekmektedir. Atın ön iki ayağı havaya kalkmıştır ve şahlanmaya yakın bir pozisyonda tasvir edilmiştir (**Fotoğraf 11**).¹²²



Fotoğraf 10. Göreme Aziz Basileos Kilisesi, güney duvar üst bölümü, at üzerinde Aziz Georgios (M. Kaya, 2016)



Fotoğraf 11. Göreme Aziz Basileos Kilisesi, kuzey duvar üst bölümü, at üzerinde Aziz Theodoros (M. Kaya, 2016)

¹²² Göreme'de duvar resimleri 10.-11. yüzyıla tarihlendirilen Göreme Şapel 31 Nolu yapının kuzey duvarında Aziz Georgios ve Aziz Theodoros'un at üzerinde tasvir edildikleri görülmektedir. Ancak aşırı tahrip durumunda olduklarından dolayı, bu örnekler çalışma kapsamına alınmamıştır. Bkz. Danil Shevchenko vd., "Rock-Cut Church Göreme 31 (Cappadocia, Turkey): New Data from the Study in Situ (2014–2015)." *Scrinium* 17, S.1 (2021): 281-282, fig.7-8.

Kapalı haç planlı Göreme Azize Barbara Kilisesi'nin (11. yüzyıl) kuzey duvar alt bölümünde bulunan duvar resminde Aziz Georgios ve Theodoros birer beyaz at üzerinde tasvir edilmiştir. Her iki at sahneye karşılıklı ve simetrik şekilde yerleştirilmiştir. Bugüne kadar karşılaştığımız örneklerden farklı olarak atların başına sorguç bağlandığı dikkat çekmektedir. Her ikisi de alın bandı, gem, çene bandı, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşan siyah koşum takımına sahiptir. Sahne tahrip olduğu için kalan izlerden atların üzerinde kahverengi eyer ve arka kısımlarında siyah pessaoya kayışlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Azizlerin ejderha ile mücadelesi sırasında sahnenin sağında bulunan Georgios'un atının ön iki ayağı havadadır, ejderhanın üzerine doğru atılmış, şahlanmış durumda resmedilmiştir. Yine sahnenin günümüze ulaşabilen kısımlarından anlaşıldığı üzere kompozisyonun solunda bulunan Aziz Theodoros'un bindiği atın ise sol ön ayağı havadadır, muhtemelen rahvan yürüyüşündedir (**Fotoğraf 12**).



Fotoğraf 12. Göreme Azize Barbara Kilisesi, kuzey duvar alt bölümü, Aziz Georgios ve Theodoros (M. Kaya, 2016)

Göreme Şapel 10/Aziz Daniel Şapeli'nde (11. yüzyıl) ¹²³ nefin hem batı hem de kuzey duvarında Aziz Prokopios at sırtında tasvir edilmiştir. Her iki sahnede de at beyaz renktedir. Atlarda alın bandı, gem, çene bandı, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşan siyah koşum takımı bulunmaktadır. Üzerlerinde kahverengi eyer ve arka kısımlarında siyah pessaoya kayışlarının bulunduğu görülmektedir. Sol ön ve sol arka ayağı havada, rahvan yürüyüşünde tasvir edilmişlerdir. En dikkat çekici özellik ise atların kuyruklarının bağlanmış olmasıdır (**Fotoğraf 13-14**).

¹²³ Şapelin tarihlendirilmesi ve şapeldeki Aziz Prokopios tasviri ile ilgili bkz. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce Un Siècle Après*, 42, pl.32.1,2,3. Ayrıca, şapelin plan ve mimari özellikleri hakkında bilgi için bkz. Sue-Anne Wallace, "Byzantine Cappadocia: The Planning and Function of Its Ecclesiastical Structures," I Yayınlanmamış Doktora Tezi., (Australian University 1991), 615-623.



Fotograf 13. Göreme Şapel 10/Aziz Daniel Şapeli, kuzey duvar, at üzerinde Aziz Prokopios (M. Kaya, 2016)



Fotograf 14. Göreme Şapel 10/Aziz Daniel Şapeli, batı duvar, at üzerinde Aziz Prokopios (M. Kaya, 2016)

Karabulut Kilisesi (11. yüzyıl)¹²⁴ nef güney duvarında Aziz Georgios beyaz bir at üzerinde Aziz Theodoros ise kahverengi at üzerinde ejderhayı öldürürken betimlenmiştir. Her iki at sahneye karşılıklı ve simetrik şekilde yerleştirilmiştir. Her ikisinin de ön ayaklarının havada olduğu, ejderhanın üzerine doğru atılmış ve şahlanmış pozisyonda oldukları görülebilmektedir. Sahne günümüze tahrip şekilde ulaşmıştır. Kalan izlerden atların üzerinde kahverengi eyer bulunduğu anlaşılmaktadır (**Fotograf 15**). Kilisede bu sahnenin hemen karşısında yani nefin kuzey duvarında yan yana dizilmiş şekilde bir sıra beyaz bir sıra kahve renkte at figürü resmedilmiştir. Her ne kadar diğer atların ayakları seçilemese de izleyiciye yakın konumlanan ilk atın ön ayaklarının havada tasvir edildiği fark edilmektedir. Bu da bize atların dörtnal (Gallop) yürüyüşünde olduklarını düşündürmektedir.¹²⁵ Alın bandı, gem, çene bandı, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşan siyah koşum takımına sahip oldukları görülebilmektedir. Bu kompozisyon günümüze büyük oranda tahrip olarak ulaşmıştır.¹²⁶ Dolayısıyla, günümüzde sadece atların baş ve gövdelerinin bir kısmı görülebilmektedir (**Fotograf 16**). Atların yan yana dizilerek bir savaş ya da yarış arabasını çeker şekilde tasvir edilmeleri ise ünik bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁷ Karabulut Kilisesi ile çağdaş ve yakın bir konumda bulunan Sarnıç Kilise güney duvar batı nişinde Aziz Georgios'un at üzerinde betimlendiği fark edilmektedir.¹²⁸ Sahne günümüze üst kısmı ile gelebilmiştir. Kalan izlerden atın üzerinde kırmızı kahverengi eyer bulunduğu fark edilmektedir. Kahve renkteki at; alın bandı, gem, çene bandı, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşan bir siyah koşum takımına sahiptir (**Fotograf 17**).

¹²⁴ Kilise hakkında bilgi için bkz. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce Un Siècle Après*, 77-80; Nicole Thierry, "Un atelier Cappadocien du XIe siècle à Maçan-Göreme", *Cahiers Archéologiques. Fin de l'antiquité et Moyen Âge* 44 (1996): 117-140; Jolivet-Lévy, *La Cappadoce Un Siècle Après*, 116.

¹²⁵ Atlardaki dörtnal (Gallop) yürüyüşü ile ilgili bilgi hakkında bkz. Yılmaz ve Ertuğrul, "Atlarda Yürüyüş Çeşitleri ve Kusurları," 48-50, şek.14,17.

¹²⁶ Yukarıda (21 nolu dipnotta) bahsetmiş olduğumuz kilise ile ilgili yapılan çalışmalarda bu sahneye değinilmemiştir.

¹²⁷ Atların yan yana dizilerek bir yarış arabasını çekerken tasvir edilmeleri; Eski Yunan, Etrüsk ve Roma sanatına uzanmaktadır. Bilgi ve örnekler için bkz. Elizabeth Mary Molacek, "Roman Wall Painting and the Art of Vision," Yayımlanmamış Doktora Tezi. (University of Virginia, 2014), 87, not.37.

¹²⁸ Thierry, "Un atelier Cappadocien du XIe siècle à Maçan-Göreme," 123.



Fotoğraf 15. Karabulut Kilisesi, nef, güney duvar, at üzerinde Aziz Georgios ve Aziz Theodoros (M. Kaya, 2017)



Fotoğraf 16. Karabulut Kilisesi, nef, kuzey duvar, yan yana dizilmiş at tasvirleri (M. Kaya, 2017)



Fotoğraf 17. Sarnıç Kilise, güney duvar, at üzerinde Aziz Hieron (M. Kaya, 2017)

Elmalı (11. yüzyıl) Karanlık (11. yüzyıl) ve Çarıklı Kilise’de (11. yüzyıl) üç müneccim kralın tapınması sahnesinde, müneccimleri taşıyan at figürlerine yer verilmiştir.¹²⁹ Atlar üzerleri boş olarak sahnenin arka planında resmedilmişlerdir. Koşum takımları, eyer, kolan kayışı, pessoa kayışları ile zengin görünümündedirler. Sadece, Elmalı Kilise örneğimizde atların eyerlerinde siyah üzenği kayışları ile üzenğilerin asılı olduğu ve ön planda bulunan kahverengi atın koşum takımının inci/boncuk dizileri ile bezendiği dikkat çekmektedir. Her üç kilisede de atlar izleyiciye doğru bakmaktadır (**Fotoğraf 18-19**).

¹²⁹ Karanlık Kilise’de bulunan üç müneccim kralın tapınması sahnesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Nermin Tanburoğlu, “Kıpadokya Bölgesi Göreme Vadisinde Bulunan Karanlık Kilise Duvar Resimleri”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Hacettepe Üniversitesi, 2001), 45.



Fotoğraf 18. Elmalı Kilise, Üç Müneccim Kralın Tapınması (M. Kaya, 2017)



Fotoğraf 19. Karanlık Kilise, Üç Müneccim Kralın Tapınması (M. Kaya, 2017)

Çarıklı Kilise'nin nef kuzeybatı duvarında Anastasis sahnesinin altında Aziz Theodoros beyaz bir at üzerinde tasvir edilmiştir. Sahne büyük oranda tahrip olmuştur; ancak kalan izlerden atın alın bandı, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşan bir siyah koşum takımına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, atın arka kısmında siyah pessaoya kayışları görülmektedir. Tahribat nedeni ile yürüyüş pozisyonu ile ilgili fikir yürütülememektedir (**Fotoğraf 20**).

Tek nefli Göreme Yılanlı Kilise (Aziz Onuphrius Kilisesi)'nin (11. yüzyıl) beşik tonoz örtüsü doğu yarısında sahneye karşılıklı, simetrik olarak yerleştirilmiş at üzerinde Aziz Georgios ve Theodoros tasvirleri bulunmaktadır. Aziz Georgios beyaz bir ata Aziz Theodoros ise kırmızı kahverengi ata binmiştir. Sahnenin sağında bulunan Aziz Theodoros'un atının ön iki ayağı havadadır, ejderhanın üzerine doğru atılmış durumda resmedilmiştir. Alın bandı, gem, çene bandı, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşan siyah koşum takımına sahiptir. Ayrıca, koşum takımını inci/boncuk dizileri ile bezenerek zengin bir görünüm oluşturulmuştur. Üzerinde koyu kahverengi eyer ve siyah kolan kayışı ile arka kısmında siyah pessaoya kayışlarına yer verilmiştir. Kompozisyonun solunda bulunan Aziz Georgios'un bindiği beyaz renkli atın ise sol ön ve sağ arka ayağı havadadır, muhtemelen tırıs yürüyüşündedir.¹³⁰ Koşum takımı Aziz Theodoros'un atı ile aynı özelliklere sahiptir (**Fotoğraf 21**).

Göreme Azize Katerina Şapeli (11. yüzyıl), serbest haç planlı yapının kuzey haç kolu doğu duvar alt bölümünde Aziz Theodoros beyaz bir at üzerinde tasvir edilmiştir. Sahne günümüze tahrip olarak ulaşmıştır. Ancak kalan izlerden anlaşıldığı üzere; atın ön iki ayağı havadadır, ejderhanın üzerine doğru atılmış, şahlanmış, sağa doğru hareketli pozisyonundadır. Alın bandı, gem, çene bandı, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşan siyah koşum takımı bulunmaktadır. Ayrıca, koşum takımının üzeri inci/boncuk dizileri ile bezenerek zengin bir görünüm oluşturulmuştur (**Fotoğraf 22**).

Yunan Haç plan şemasından türetilen atipik mimariye sahip Göreme Yusuf Koç Kilisesi (11. yüzyıl ortası), güney duvarında sahneye karşılıklı, simetrik olarak yerleştirilmiş, at üzerinde Aziz Georgios ve Theodoros tasvirleri bulunmaktadır.¹³¹ Kompozisyonun solunda bulunan Aziz Georgios beyaz bir ata, Aziz Theodoros ise kırmızı kahverengi ata binmiştir. Sahnenin sağında bulunan Aziz Theodoros'un atının ön iki ayağı havadadır, ejderhanın üzerine doğru atılmış, şahlanmış durumda resmedilmiştir. Alın bandı, gem, çene bandı, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşan siyah koşum takımına sahiptir. Üzerinde sarı eyer ve kırmızı kahverengi eyer altı yer almaktadır. Kompozisyonun solunda bulunan Aziz Georgios'un bindiği beyaz renkli atın da yine ön iki ayağı havadadır, ejderhanın üzerine doğru atılmış, şahlanmış durumda tasvir edilmiştir. Her iki atın da şahlanmış olarak resmedilmesi daha az karşılaştığımız bir

¹³⁰ Atlarda tırıs yürüyüş pozisyonu hakkında bkz. Yılmaz ve Ertuğrul, "Atlarda Yürüyüş Çeşitleri ve Kusurları," 45-46, şek.3-6.

¹³¹ Kilisenin plan tipi hakkında detaylı bilgi için bkz. Nicole Thierry, "Yusuf Koç Kilisesi Eglise Rupestre De Cappadoce," *Mansel'e Armağan I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974), 193-194, fig.39; Jolivet-Lévy, *Les Eglises Byzantines De Cappadoce, Le Programme Iconographique de l'apside*, 72-75. Ek olarak, kilise duvar resimlerinin tarihlendirilmesi için bkz. Thierry, "Yusuf Koç Kilisesi," 203.

durumdur. Koşum takımı ise Aziz Theodoros'un atı ile aynı özelliklere sahiptir ve üzerinde sarı eyer, kırmızı kahverengi eyer altı ile siyah kolan kayışı görülmektedir (**Fotoğraf 23**).



Fotoğraf 20. Çarıklı Kilise'nin nef, kuzeybatı duvar, Aziz Theodoros (M. Kaya, 2016)



Fotoğraf 21. Göreme Yılanlı Kilise (Aziz Onuphrius Kilisesi), beşik tonoz örtüsü doğu yarısı, at üzerinde Aziz Georgios ve Theodoros (M. Kaya, 2016)



Fotoğraf 22. Göreme Azize Katerina Şapeli, kuzey haç kolu doğu duvar alt bölümü, Aziz Theodoros (M. Kaya, 2016)



Fotoğraf 23. Göreme Yusuf Koç Kilisesi (11. yüzyıl ortası), güney duvar, at üzerinde Aziz Georgios ve Theodoros (M. Kaya, 2016)

Enlemesine dikdörtgen planlı Göreme Saklı Kilise'nin (11. yüzyıl) naos kuzey duvar üst kısmında karşımıza çıkan Aziz Theodoros'un ejderhayı öldürme sahnesinde, azizin kırmızı kahve renkte bir ata bindiği görülmektedir. Kompozisyon günümüze tahrip olarak ulaştığından dolayı, atın baş kısmı ve koşum takımı hakkında değerlendirme yapılamamaktadır. Atın sol ön ve arka ayağının havada olduğu yani sahnenin sağına doğru hareket halinde olduğu anlaşılmaktadır. Üzerinde kahverengi bir eyer mevcuttur. Kuyruğunun ise, düğümlü olduğu fark edilmektedir (**Fotoğraf 24**).

İki katlı ve serbest haç planlı Gülşehir Karşı Kilise'de (1212) üst kat kuzey batı duvar alt bölümünde Aziz Georgios olduğu düşünülen figür niş içerisinde, beyaz bir at üzerinde resmedilmiştir. At, koyu kahverengi gözlere ve gerçekçi yüz ifadesine sahiptir. Alın bandı, gem, çene bandı, boyun

kayışından oluşan altın sarısı renkte koşum takımı mevcuttur. Dizginleri beyaz renktedir. Üzerinde altın sarısı eyer altlığı ile beyaz eyer ayıca, kahverengi kolan kayışı bulunmaktadır. Eyer; daire içerisinde stilize çiçek desenleri ile kenar bordürü ise, siyah zemin üzerinde inci/boncuk dizileri ile bezenmiştir. Üzenginin de koşum takımı ile aynı renkte olduğu görülebilmektedir. Atın sol ön ve sol arka ayağı havadadır, rahvan olarak adlandırılan yürüyüş pozisyonundadır. Kuyruğunun düğümlendiği görülmektedir. Her ne kadar diğer kısımlar günümüze iyi şekilde ulaşsa da atın gövdesinin ön kısmı sıva dökülmesi sebebi ile tamamen yok olmuştur (**Fotoğraf 25**). Ayrıca, kilisenin batı duvar üst bölümünde Aziz Georgios sahnenin sağında, beyaz bir at üzerinde Aziz Theodoros ise sahnenin solunda, kahverengi at üzerinde ejderhayı öldürürken resmedilmiştir. Her iki at sahneye karşılıklı ve simetrik şekilde yerleştirilmiştir. Her ikisinin de ön ayaklarının havada, ejderhanın üzerine doğru atılmış ve şahlanmış pozisyonda oldukları görülebilmektedir. Aziz Georgios'un atı altın sarısı koşum takımına, siyah üzengiye ve üzerinde kıvılcı kahverengi eyer ile sarı eyer altına, Aziz Theodoros'un atı ise kıvılcı kahverengi koşum takımına, sarı üzengiye, üzerinde beyaz eyere, sarı ve desenli eyer altlığına ayrıca, beyaz kolan kayışına sahiptir. Ayrıca, Aziz Georgios'un atının kuyruğunun düğümlü olduğu fark edilmektedir (**Fotoğraf 26**).

İki nefli Şahinefendi (Süveş) Kırk Martirler Kilisesi (1216-1217), güney nef güney duvarında Aziz Theodoros kıvılcı kahverengi bir at üzerindedir. Atın üzerinde kahverengi eyer olduğu fark edilmektedir. Ancak, sahne tahribatı dolayısıyla detaylı değerlendirilememektedir (**Fotoğraf 27**).

Belısırma Kırkdamaltı Kilisesi'nde (1283-1295) dışarıda girişin sağ üst kısmında derinliği fazla olmayan bir niş içerisinde Aziz Georgios'un beyaz bir ata bindiği görülmektedir. At, alın bandı, gem, çene bandı, göğüs plakasından oluşan ve bugüne kadar gördüklerimizden farklı olarak kahverengi bir koşum takımına sahiptir. Üzerinde kahverengi eyer bulunmaktadır. Aziz'in ejderha ile mücadelesi sırasında atının ön iki ayağı havadadır, ejderhanın üzerine doğru atılmış, şahlanmış durumda hareketli tasvir edilmiştir. Atın kuyruğunun bağlanmış olması ise yine dikkat çekici bir özellik olarak kaşımıza çıkmaktadır (**Fotoğraf 28**). Ayrıca, kilisenin naos bölümünde ikili arkosolium'un üst kısmında Aziz Georgios'un beyaz bir at üzerinde ejderha ile mücadelesi görülmektedir.¹³² Fakat sahne çok fazla tahribata uğradığından dolayı, atın sadece baş kısmı ve gövdesinin bir kısmı görülmektedir. Alın bandı, gem, çene bandı, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşan bir siyah koşum takımına sahip olduğu anlaşılmaktadır (**Fotoğraf 29**).



Fotoğraf 24. Göreme Saklı Kilise, naos kuzey duvar üst kısmı, at üzerinde Aziz Theodoros (M. Kaya, 2016)



Fotoğraf 25. Gülşehir Karşı Kilise, üst kat kuzey batı duvar alt bölümü, at üzerinde Aziz Georgios (M. Kaya, 2024)

¹³² Araştırmacılar S. Maraşlı, bu sahnede Aziz Georgios tasviri ile karşılıklı olarak Aziz Theodoros'un kahverengi bir at üzerinde resmedildiğinden ve ayrıca apsis tarafındaki tüm duvarı kaplayan at üzerinde yine Aziz Georgios'un betimlendiğinden bahsetmektedir. Ancak, bugün Aziz Theodoros ve bindiği kahverengi at günümüze ulaşamadığından bu konu hakkında bir tanımlama yapılamamaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Savaş Maraşlı, "Ortaçağ Anadolu'sunda Süvari Konulu Tasvirler," Yayınlanmamış Doktora Tezi. (Erciyes Üniversitesi, 2014), 338-339.



Fotoğraf 26. Karşı Kilise, batı duvar üst bölümü, at üzerinde Aziz Georgios ve Aziz Theodoros (M. Kaya, 2016)



Fotoğraf 27. Şahinefendi (Süveş) Kırk Martirler Kilisesi, güney nef güney duvar, Aziz Theodoros (Aralık 16, 2024, http://fotoalaf.de/web_bilder/Kirche22/pages/DSC_0545a.htm)



Fotoğraf 28. Belısırma Kırkdamaltı Kilisesi, dış girişin sağ üst kısmı, at üzerinde Aziz Georgios (M. Kaya, 2017)



Fotoğraf 29. Belısırma Kırkdamaltı Kilisesi, naos ikili arkosolium'un üst kısmı, Aziz Georgios (M. Kaya, 2017)

Soğanlı Yılanlı (Canavar-Münhil) Kilise'de (13. yüzyıl), iki nefli yapının kuzey nef batı duvarında Aziz Georgios ve Aziz Theodoros sahneye karşılıklı, simetrik olarak yerleştirilmiş ve at üzerinde resmedilmişlerdir. Ancak; sahnenin günümüzde çok fazla tahrip olmasından dolayı, detaylı değerlendirme yapılamamaktadır (**Fotoğraf 30**).

At üzerinde Aziz Georgios tasvirinin geç bir örneği üç yapraklı yonca plan şemasındaki Ortaköy Aziz Georgios Kilisesi (Başköy no.11) (13. yüzyıl) güney kolun doğu ucunda duvar alt kısmında bulunmaktadır.¹³³ Burada Aziz Georgios beyaz bir at üzerinde ejderhayı öldürürken resmedilmiştir. Atın ön iki ayağının havada, şahtanmış olduğu görülmektedir. Fakat sahne sıva dökülmeleri ile çok fazla

¹³³ Ortaköy Aziz Georgios Kilisesi (Başköy no.11) tarihlendirilmesi, mimari ve resim programı hakkında detaylı bilgi için bkz. Nilüfer Peker, B. Tolga Uyar, "Güzellöz – Başköy ve Çevresi Bizans Dönemi Yerleşmeleri 2009," içinde 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 1, ed. A. Naci Toy ve Candaş Keskin (Ankara: Allâme Tanıtım Matbaacılık, 2011), 286, 289-290, çiz.3. Ayrıca, bkz. Jolivet-Lévy, *Les Eglises Byzantines De Cappadoce, Le Programme Iconographique de l'apside*, 251-253.

tahrip olduğu için detaylı olarak değerlendirilememektedir(**Fotoğraf 31**). Ek olarak, kilisenin yine güney kolunun batı ucunda Aziz Eustathios'un geyik avı sahnesinde Eustathios figürü kızıl kahverengi at üzerindedir. Yine at ön iki ayağı havada, şahlanmış olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca, atın alın kısmından burun kısmına kadar olan yüzündeki bölümün normal renginden bir ton daha açık olduğu fark edilmektedir. Bu durum ressamın attaki bir nişaneye vurgu yapmış olabileceğini bize düşündürmektedir.¹³⁴ Ancak, benzer şekilde sahne sıva dökülmeleri ile çok fazla tahrip olduğundan detaylı şekilde değerlendirme yapmamıza imkân vermemektedir(**Fotoğraf 32**). Ek olarak, Ortaköy Aziz Georgios Kilisesi'nin (Başköy no.11) (13. yüzyıl) yapıya geçit veren kapısının sağ tarafında kalan duvarda, küçük ölçekli olarak at üzerinde Aziz Georgios (?) ve Theodoros (?) resmedilmiştir.¹³⁵ Sahne ile ilgili bugüne kadar yapılan bir yayın bulunmamaktadır. Kompozisyon kızıl kahverengi bir bordür ile dikdörtgen biçimde sınırlandırılmıştır. Arka fonun alt yarısında yani zeminde yeşil, üst yarısında ise mavi renk kullanılmıştır. Karşılıklı ve simetrik olarak yerleştirilen Georgios ve Theodoros ellerindeki mızrakla yerde yatan ejderhayı öldürmektedir.¹³⁶ Sahnenin solunda konumlanan, başında bir halesi olan ve koyu kızıl kahve renkteki at üzerinde resmedilen Theodoros, sıva dökülmesi ile oluşan bozulma nedeni ile tam olarak görülemez. Theodoros'un bindiği at, ön iki ayağı ve sağ arka ayağı havada, ejderhanın üzerine doğru atılmış, şahlanmış vaziyettedir. Sahnenin sağına yerleştirilmiş ve yine başında halesi olan Aziz Georgios ise, beyaz bir ata binmiştir. Yüzü seçilememektedir. Üzerine kızıl kahve renkte zırh giymiştir. Mızrak tutar pozisyonda, sağ kolu havadadır. Atın sol ön ayağı havada, sağ arka ayağı ise önde, tırıs yürüyüşündedir. İleriye doğru atılmış izlenim yaratmaktadır. Üzerinde kahverengi eyer bulunmaktadır. Her iki atın da koşum takımları belirgin resmedilmemiştir(**Fotoğraf 33**).

Kaya oyma kâgir birleşimi ve üç yapraklı yonca plana sahip Başköy Stratelates Kilisesi'nin (13. yüzyıl) günümüzde oldukça tahrip olmuş batı duvarında, at üzerinde Aziz Georgios ve Aziz Theodoros Stratelates ejderi öldürürken betimlenmiştir.¹³⁷ Aziz Georgios sahnenin sağında, beyaz bir at üzerinde Aziz Theodoros ise kızıl kahverengi at üzerindedir. Her iki at sahneye karşılıklı ve simetrik şekilde yerleştirilmiştir. Aziz Georgios'un atının kızıl kahverengi koşum takımına sahip dikkat çekmektedir. Aşırı tahribat nedeni ile Aziz Theodoros'un atı ile ilgili bir tanımlama yapılamamaktadır (**Fotoğraf 34**).¹³⁸



Fotoğraf 30. Soğanlı Yılanlı (Canavar-Münhil) Kilise kuzey nef batı duvar, at üzerinde Aziz Georgios ve Aziz Theodoros (M. Kaya, 2016)



Fotoğraf 31. Ortaköy Aziz Georgios Kilisesi (Başköy no.11), güney kolun doğu ucunda at üzerinde Aziz Georgios (M. Kaya, 2016)

¹³⁴ Atların alnındaki nişaneye "akıtma" denildiği de bilinmektedir. Bkz. Orhan Yılmaz ve Mehmet Ertuğrul, "Atlarda Nişane," *İğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 2, S.1 (Mart 2012), 84-85, fig.6.

¹³⁵ Kapadokya bölgesi At üzerinde Aziz Georgios tasvirlerinde aziz genellikle; beyaz bir at üzerinde sakalsız resmedildiği bilinmektedir. Bkz. Savaş Maraşlı, "Ortaçağ Anadolu'sunda Süvari Konulu Tasvirler." 120. Bizans ikonografisinde Ejderha ile mücadele sahnesinde Aziz Georgios'un yanında Aziz Theodoros betimlenmiştir. Bkz. Savaş Maraşlı, "Ortaçağ Anadolu'sunda Süvari Konulu Tasvirler." 130.

¹³⁶ Duvar resminde oluşan bozulmalar nedeniyle ejder figürü bugün tam olarak fark edilememektedir.

¹³⁷ Başköy Stratelates Kilisesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Peker ve Uyar, "Güzelöz - Başköy ve Çevresi Bizans Dönemi Yerleşimleri 2012," 111, res.5; B. Tolga Uyar, "Art Et Société En Pays De Rum: Les Peintures Byzantines Du XIIIe Siècle En Cappadoce," Yayınlanmamış Doktora Tezi., (Université Panthéon-Sorbonne Histoire De l'Art, 2011), 458-461.

¹³⁸ Bu sahnenin daha iyi durumda olduğu fotoğraf için bkz. B. Tolga Uyar, "Art Et Société En Pays De Rum: Les Peintures Byzantines Du XIIIe Siècle En Cappadoce," Pl.442/a.



Fotoğraf 32. Ortaköy Aziz Georgios Kilisesi (Başköy no.11) güney kolun doğu ucunda Aziz Eustathios'un geyik avı (M. Kaya, 2016)



Fotoğraf 33. Ortaköy Aziz Georgios Kilisesi (Başköy no.11), giriş kapısının sağ tarafında kalan duvarda, küçük ölçekli olarak at üzerinde Aziz Georgios ve Theodoros (?) (M. Kaya, 2016)



Fotoğraf 34. Başköy Stratelates Kilisesi, batı duvar, at üzerinde Aziz Georgios ve Theodoros (M. Kaya, 2017)

SONUÇ

Bizanslılar atları ağırlıklı olarak ulaşım, savaş, yarış ve geçit töreni gibi farklı alanlarda kullanmışlardır. Dolayısıyla, Bizans İmparatorluğu'nda atlar, yasalarla korunacak kadar özel değere sahip olmuştur. İmparatorluk haralarında devlet kontrolünde yetiştirilen atlar İmparatorluğun farklı bölgelerine gönderilmiştir. Hem yazılı kaynaklar hem de arkeolojik veriler Bizans'ta at yetiştiriciliğinin en önemli merkezlerinden birinin Kapadokya olduğunu göstermektedir. Kapadokya'da yetiştirilen ve hayatın neredeyse her alanında yer alan atlara Bizanslı sanatçılar da kayıtsız kalmamıştır. Nitekim 9.-10. yüzyıldan başlayarak 13. yüzyıla kadar tarihlenen duvar resimlerinde bolca at figürlü sahneye yer verilmiştir. Bunun sebepleri arasında, Kapadokyalı Kilise Babalarının doktrinlerinin ve bölgedeki at yetiştiriciliğinin etkisi yer alabilir.

At figürü; kimi zaman bani, atlı aziz, ordu mensubu (Subay) tasvirlerinde ön planda, kimi zaman da üç müneccim kralın tapınması sahnesinde olduğu gibi arka fonda resmedilmiştir. Atlı asker ikonografisinde at, tek bir asker aziz ile birlikte resmedildiği gibi; iki asker aziz ve atlarının sahneye simetrik ve karşılıklı olarak yerleştirildiği de görülmektedir. Atların yer aldığı bu sahneler ağırlıklı olarak kiliselerin naos bölümü kuzey ve güney duvarlarında betimlenmiştir. Daha nadir de olsa bazı örnekler batı duvarda yer almaktadır.¹³⁹

Atların duruş pozisyonları resmedildikleri sahne ile bağlantılı olarak değişiklik göstermiştir. Örneğin; bani, ordu mensuplarının at üzerinde ilerlerken betimlendiği anlaşılmaktadır. Aziz Georgios ve Aziz Theodoros'un ejderhayı öldürme ikonografisinde atların ejderhaya doğru, şahlanmış tırıs ya da rahvan yürüyüşünde hareketli biçimde tasvir edildiği; üç müneccim kralın tapınması sahnesinde ise, müneccimleri taşıyan at figürlerinin üzerleri boş olarak sahnenin arka planında bekler pozisyonunda durağan resmedildikleri görülmektedir. Atların yan yana dizilerek bir savaş ya da yarış arabasını çeker şekilde tasvir edilmeleri ise ünik bir özellik olarak Karabulut Kilisesi'nde karşımıza çıkmaktadır.

Atlar genellikle beyaz ya da kırmızı kahve renkte, koşum takımları ile gerçekçi ve zengin görünümde betimlenmiştir. Koşum takımları çoğunlukla: Alın bandı, gem, çene bandı, boyun kayışı, göğüs plakasından oluşur ve siyah renklidir. Ayrıca, bunlara üzengi ve kolan kayışı da eklenebilmektedir.¹⁴⁰ Bazı örneklerde koşum takımları inci/boncuk dizileri ile bezenmiştir. Atlarda kullanılan ekipmanların dönemsel olarak değişiklik göstermediği gözlemlenmiştir. Bizans sanatında, Kızıldeniz Aziz Antonios Manastır Kilisesi (12. yüzyıl) at üzerinde Aziz Theodoros'un ejderhayı öldürme, Lübnan Behdeidat'da bulunan Mar Tadros (Aziz Theodoros) Kilisesi (13. yüzyıl) at üzerinde Aziz Georgios, bugün British Museum'da bulunan Midilli'li genç Hristiyan (Amiras) ve Aziz Georgios ikonası (13. yüzyıl ortası) betiminde olduğu gibi atların kimi zaman koşum takımlarına haç, daire, püskül vb. şeklinde objelerin asıldığı görülmektedir.¹⁴¹ Kapadokya'da şu ana kadar elde ettiğimiz verilerde bu şekilde bezeme öğelerine yer verilmediği anlaşılmaktadır.

Atların üzerlerinde bulunan eyer ise genellikle kahverengi veya beyaz, eyer altları ise kahverengi nadir de olsa siyah, yeşil veya sarı renktedir. Gülşehir Karşı Kilise örneğinde eyer altının çiçek desenleri ve inci/boncuk dizileri ile Göreme Basileos Kilisesi'nde sadece inci/boncuk dizileriyle bezendiği göze çarpmaktadır. Çalışmamızda Kapadokya'da Kabardey cinsi atların yetiştirildiğinden ve bu cinsin; kaslı ve orta uzunlukta bir boyuna, kısa ve güçlü sırta, uzun ve eğimli omuza, derin ve uzun göğse sahip olduğu, genel olarak koyu ve tek renkli; koyu kahverengi, koyu kırmızı ve nadiren siyah olduğuna değinilmiştir. İşte tüm bu özellikler, Bizans Kapadokyası'nda karşılaştığımız at tasvirleri ile de uyusmaktadır. Dolayısıyla, bu bize Bizanslı sanatçıların bölgede yetiştirilen at cinslerinden de haberdar olduklarını ve gördüklerini büyük ölçüde resmettiklerini göstermektedir. Nitekim, İmparatorluğun farklı bölgelerindeki duvar resimlerinde; örneğin Kıbrıs Nikitari yakınlarında bulunan Panagia Asinou Kilisesi (Erken 12. yüzyıl) narteksinde bulunan at üzerinde Aziz Georgios tasvirinde

¹³⁹ Göreme Şapel 10/Aziz Daniel Şapeli, Soğanlı Tahtalı (Azize Barbara) Kilisesi, Göreme Karşı Kilise ve Başköy Stratelates Kilisesi'nde at tasvirlerinin yer aldığı kompozisyonlar batı duvarda bulunmaktadır.

¹⁴⁰ Ayrıca, Kapadokya duvar resimlerinde orta ve son Bizans döneminde karşılaştığımız at tasvirlerinde görülen koşum ekipmanları, Bizans süvari birliklerinin koşum takımları ile uyusmaktadır. Bkz. Ian Heath ve Angus McBride, *Byzantine Armies 886-1118* (London: Osprey Publishing, 1979), 21, fig.c.1; Ian Heath, *Byzantine Armies 1118-1461 AD*, (London: Osprey Publishing, 1995), 25, 32. Üstelik, Bizans sanatında farklı malzemelerden üretilmiş eserlerdeki koşum ekipmanları ile de benzerlik görülmektedir. Bazı örnekler için bkz. İmparator ve Avcılar tasvirli Mücevher Kutusu (10.-11. yüzyıl) bkz. Robert Ousterhout, "Secular Architecture", içinde *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-126*, ed. Helen Evans, William Wixom (New York: Metropolitan Museum of Art, 1997), 204-205. Midilli'li genç Hristiyan (Amiras) ve Aziz Georgios ikonası (13. yüzyıl ortası) bkz. Jaroslav Folda, "Crusader Art", içinde *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-126*, ed. Helen Evans, William Wixom (New York: Metropolitan Museum of Art, 1997), 395, fig.261. Bugün Paris Louvre Müzesi'nde bulunan (Sanat objeleri bölümü, OA 3110) Aziz Georgios'un dragon ile mücadelesi sahneli mozaik ikona (14. yüzyılın ilk yarısı) bkz. Jannic Durand, "Mosaique Portative", içinde *BYZANCE: L'art Byzantin Dans Les Collections Publiques Françaises*, ed. Jannic Durand (Paris: Musée du Louvre, 1992), 472, fig.364.

¹⁴¹ Kızıldeniz Aziz Anthonios Manastır Kilisesi örneği için bkz. Elizabeth Bolman, *Monastic Visions: Wall Paintings in the Monastery of St. Antony at the Red Sea* (New Heaven and London: Yale University Press, 2002) 43, fig.4.8. Mar Tadros (Aziz Theodoros) Kilisesi'nde bulunan örnek için bkz. Aralık 1, 2024, https://hemed.univ-lemans.fr/cours2014/en/co/grain_02_4.html. Midilli'li genç Hristiyan (Amiras) ve Aziz Georgios ikonası (13. yüzyıl ortası) bkz. Folda, "Crusader Art", 395, fig.261.

atın yüzü daha ince ve uzundur, yularları ise daha kalın ve vücut rengine göre farklı bir renkle vurgulanmıştır.¹⁴² Kapadokya’da bu tarihe yakın Aziz Daniel Kilisesi, Göreme Yılanlı (Aziz Onuprius) Kilisesi gibi örneklerimizde bu özelliklerle karşılaşmamaktadır. Ayrıca, kimi zaman sanatçılar gerçekte olanı kendi Hristiyan bilgileri doğrultusunda farklı da tasvir etmiştir. Örneğin, Kaberdey cinsi atlarda beyaz renk bulunmamaktadır; fakat örneklerimizde çok sayıda atın beyaz renkte olduğu fark edilmektedir.¹⁴³

Duvar resimleri arkaik döneme (850-950) tarihlendirilen Bahçeli’deki İçeridere Kilisesi ve Güzelyurt’ta bulunan isimsiz mezar şapeli örneklerinde atların yüz hatları belirgin değildir. Ayrıca, her ne kadar Güzelyurt’taki örnek İçeridere Kilisesi’ne göre anatomik açıdan daha başarılı olsa da özellikle atların ayaklarının vücutlarına oranla büyük ve orantısız olduğu dikkat çekmektedir. Bu anlamda, her iki kilisedeki örneklerin yerel sanatçılar tarafından üretilmiş olabileceği düşünülebilir. Yine bu döneme tarihlendirilen Güzelöz 3 Nolu (Mistikan) Kilise, üç at figürlü kompozisyonu barındırması açısından önem taşımaktadır. Ancak bu üç sahneden ikisi tamamen yok olmuş, diğer kompozisyon ise tahribattan dolayı tam olarak değerlendirilememektedir. Ayvalı Kilise (Güllüdere Şapel 4)’de (913-920) at üzerinde Aziz Eustathios tasvirinde ise at figüründe çizgisellik ön plandadır. Aynı kilisede resmedilen Aziz Eustathios’un geyik avı sahnesindeki at figürleri Eski Ahit konulu bir kompozisyonda yer almaları bakımından tekil örnek teşkil etmektedir. Duvar resimleri geçiş dönemine (950-1000 civarları) tarihlendirilen Çavuşin Güvercinlik Kilisesi (963-969) örneğinde at figürlerinin baş ve boyunlarının vücutları ile orantısız olduğu göze çarpmaktadır. Sütunlu kiliseler olarak bilinen ve 11. yüzyıla tarihlenen yapı grubunda yer alan Elmalı, Karanlık ve Çarıklı Kilise’de üç münecim kralın tapınması sahnelerinde yer alan tüm örneklerde at figürlerinin izleyiciye doğru bakması ünik bir özelliktir. Ayrıca, renk pigmentleri tüm örneklerden daha canlıdır. 11. yüzyıl yapılarından Göreme Azize Barbara Şapeli, Aziz Basileos Şapeli, Aziz Daniel Kilisesi, Göreme Yılanlı (Aziz Onuphrius) Kilisesi ve Yusuf Koç Kilisesi gibi yapılarda renk pigmentleri çok başarılı olmasa da atların vücut anatomilerinin orantılı olduğu ve koşum takımları, üzengi, eyer gibi donanımlarla zengin bir görünümde tasvir edildikleri anlaşılmaktadır. Duvar resimleri 1212 yılına tarihlendirilen Gülşehir Karşı Kilise’de hem batı hem de kuzeybatı duvarda bulunan her iki örnekte de atların anatomisi ve hareketleri gerçekçidir. Kuzeybatı duvarda bulunan beyaz renkteki atın kahve renkteki iri gözleri, üzerinde yer alan kavisli çizgi ile açığa çıkarılmış, kalın çizgilerle de burun ve ağız kısımları belirginleştirilmiştir. Yelesi ve kuyruğu ise yine çizgilerle belirginleştirilmiştir. Koşum takımı, eyeri ve üzengisi sarı renktedir ve çeşitli motiflerle göz alıcı biçimde betimlenmiştir. Karşı Kilise’de at figürlerinin günümüze sağlam şekilde ulaşmaları bize daha sağlıklı değerlendirme yapma imkânı da sunmaktadır. Her ne kadar yerel ve gezici atölyeler tarafından üretildikleri bilinse de Karşı Kilise’deki örneklerin başarılı bir şekilde resmedilmeleri 13. yüzyıl yapıları içerisinde onları ayrıcalıklı kılmaktadır.¹⁴⁴

Atların kuyruklarının bağlanması en erken Belisırma Direkli Kilise (925-1025 arası), Göreme Şapel 10/Aziz Daniel Şapeli (11. yüzyıl) Göreme Saklı Kilise (11. yüzyıl) gibi yapılarda 10.-11. yüzyıl tarih aralığında görülmeye başlamış ve 13. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu aynı zamanda Türklerin Anadolu’ya akınlar başlattığı ve Anadolu’yu fethettiği dönemle de örtüşmektedir. Dolayısıyla, Kapadokya anıtsal resim sanatında atların kuyruklarının bağlanarak resmedilmesi Ortaçağ Anadolu’sundaki kültürel etkileşimin de bir işaretidir. Ek olarak, Nakşa Adası’nda bulunan Panagia Drosiani Kilisesi’nde (12.-14. yüzyıl) ve Girit/Maza’da bulunan Aziz Nikolaos Kilisesi’nde (1325-

¹⁴² Bkz. Andreas Stylianou ve Judith A. Stylianou, *The Painted Churches of Cyprus Treasures of Byzantine Art* (Nicosia: A.g. Leventis Foundation, 1997), 137, fig.70. Midilli’li genç Hristiyan (Amiras) ve Aziz Georgios ikonasında (13. yüzyıl ortası) benzer durum söz konusudur. Bkz. Folda, “Crusader Art”, 395, fig.261.

¹⁴³ Hristiyan sanatında beyaz rengin, kutsallık, saflık ve aydınlanmışlığı simgelediği bilinmektedir. Bkz. Anne Karahan, “The Image of God in Byzantine Cappadocia and the Issue of Supreme Transcendence”, *Studia Patristica* 7 (2013): 110. Dolayısıyla, Hristiyan bilgilere sahip sanatçıların atları kimi zaman beyaz renkte tasvir etmeleri beyazın simgesel anlamı ile bağlantılıdır ve bu yolla alanın kutsallığının artırılması amaçlanmıştır.

¹⁴⁴ Karşı Kilise resim programlarının yerel ve gezici bir atölye tarafından üretilmesi hakkında bilgi için bkz. Nilüfer Peker, “Gülşehir Karşı Kilise Duvar Resimleri,” içinde *On İkinci ve On Üçüncü Yüzyıllarda Bizans Dünyasında Değişim*, ed. Ayla Ödekan, Engin Akyürek, Nevra Necipoğlu, (İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, 2007), 79.

1326) at üzerinde Aziz Georgios ve Kızıldeniz Aziz Anthonios Manastır Kilisesi'nde (12. yüzyıl) at üzerinde komutan Victor tasvirinde atın kuyruğunun bağlandığı görülmektedir.¹⁴⁵

Atlar resmedildikleri sahnelerde, Hristiyanlığa hizmet eden azizler, baniler, ordu mensuplarına eşlik etmenin yanı sıra doğaları gereği izleyiciye; rekabetçi ruhu, gücü, atıklığı ve savaşçılığı da hissettirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Anonim, "Strategy", içinde *Three Byzantine Military Treatises*, ed. George Dennis, Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library Collection, 1985.
- Anonim, *The Taktika of Leo VI*. ed., çev. George Dennis, Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Vol. XLIX, 2010.
- Baimukanov, Dastanbek Asylbekovic, Borozdin, E.K. ve N.G. Dimitriev, *Animal Genetic Resources of the USSR*, ed. N.G. Dimitriev, Roma: Fao and Unep, 1989.
- Baydur, Nezahat. *Kültepe (Kanes) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- Bolman, Elizabeth. *Monastic Visions: Wall Paintings in the Monastery of St. Antony at the Red Sea*. New Heaven and London: Yale University Press, 2002.
- Chatzelis Georgios ve Jonathan Harris, *A Tenth-Century Byzantine Military Manual: The Sylloge Tacticorum*. New York: Routledge, 2017.
- Cooper, J. Eric, ve Michael J. Decker. *Life and Society in Byzantine Cappadocia*. New York: Springer, 2012.
- Crosby, Jeff, ve Shelley Ann Jackson. *A History of Hors Breeds*. New York: Tundra Books, 2011.
- Çorağan Karakaya, Nilay. "2009 Yılı Kayseri'nin Yeşilhisar İlçesi Erdemli Köyü'ndeki Bizans Yerleşimi Yüzey Araştırması." içinde *28. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 3, ed. A. Naci Toy ve Candaş Keskin, Ankara: Allâme Tanıtım Matbaacılık, 2011.
- Çorağan Karakaya, Nilay, "Erdemli", *Kayseri Ansiklopedisi*, C. 2, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul (2010): 198-208.
- Çorağan Karakaya, Nilay. "Dünya Mirasında Türkiye: Göreme Milli Parkı ve Kapadokya Kayalık Sitleri." içinde *Türkiye'nin Kültürel Mirası-1*, ed. Canan Parla, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2597, 2012.
- Durand, Jannic. "Mosaique Portative." içinde *BYZANCE: L'art Byzantin Dans Les Collections Publiques Françaises*, ed. Jannic Durand, Paris: Musée du Louvre, 1992.
- Esin, Ufuk. "Doğal Çevre ve Kültürler." içinde *Kapadokya*, ed. Metin Sözen, İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı, 1998.
- Folda, Jaroslav. "Crusader Art." içinde *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-126*, ed. Helen Evans, William Wixom, New York: Metropolitan Museum of Art, 1997.

¹⁴⁵ Nakşa Adası'nda bulunan Panagia Drosiani Kilisesi'ndeki örnek için bkz. Ekim 20, 2024, <https://wordscene.wordpress.com/wp-content/uploads/2021/08/dsc4986-1.jpg>, Girit/Maza'da bulunan Aziz Nikolaos Kilisesi'nde bulunan örnek için bkz. Ekim 25, 2024, <https://wordscene.wordpress.com/wp-content/uploads/2020/11/dsc6316.jpg> ve Kızıldeniz Aziz Anthonios Manastır Kilisesi'ndeki Kıpti örnek için bkz. Bolman, *Monastic Visions*, 446-47, fig.4.14. Ayrıca, bugün Adana Arkeoloji Müzesi'nde bulunan (Env. no. 76B) 1301 tarihli taş levhada süvarinin ejderha ile mücadelesi sahnesinde yine atın kuyruğunun bağlı olduğu görülmektedir. Bkz. Özden Süslü, "Figürlü Bir Taş Üzerine Düşünceler", *Sanat Tarihi Dergisi* 3, S.3 (Mart 1984), LXXIV, res.1,1/b.

- Grabar, André. *L'empereur Dans L'art Byzantin: Recherches Sur L'art Officiel De L'empire d'Orient*. Paris: Publications de la Faculté des Lettres de Strasbourg, 1936.
- Gregory, Timothy E. *Bizans Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Grotowski Piotr, *Arms and Armour of the Warrior Saints: Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843–1261)*. The Medieval Mediterranean 87, Leiden-Boston: Brill, 2010.
- Haldon, John F. *Byzantine Praetorians: An Administrative, Institutional and Social Survey of the Opsikion and Tagmata, c. 580-900*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH, 1984.
- Haldon, John F. "Constantine Porphyrogenitus Three Treatises On Imperial Military Expeditions." içinde *Vienna Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 28, ed. John Haldon, Wien: Österreichischen Akademie Der Wissenschaftens, 1990.
- Heath, Ian, ve Angus McBride. *Byzantine Armies 886-1118*. London: Osprey Publishing, 1979.
- Heath, Ian. *Byzantine Armies 1118-1461 AD*. London: Osprey Publishing, 1995.
- Hendricks, Bonnie L., "Kabarda", *International Encyclopedia of Horse Breeds*, University of Oklahoma Press, Oklahoma (2007): 244-245.
- Hugh, Arnold ve Martin Jones. *The later Roman Empire, 284-602: A Social Economic And Administrative Survey*. Vol. II. , Oxford: Basil Blackwell, 1964.
- Jolivet-Lévy, Catherine. *Les Eglises Byzantines De Cappadoce, Le Programme Iconographie de l'apside et de ses Abords*. Paris: CNRS Éditions, 1991.
- Jolivet-Lévy, Catherine. *La Cappadoce Un Siècle Après G. De Jerphanion I*. Paris: Geuthner, 2015.
- Jolivet-Lévy, Catherine. "Nouvelles Données Sur Le IXe Siècle En Cappadoce: L'église D'Içeridere", *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta* 44, S.1 (2007): 73-86.
- Jolivet-Lévy, Catherine. "Les Cavaliers de Karbala", *Zograf* 33 (2009): 19-31.
- Kalas Veronica, "The 2004 Survey of the Byzantine Settlement at Selime-Yaprakhisar in the Peristrema Valley, Cappadocia," *Dumbarton Oaks Papers* 60 (2006): 271-293.
- Karahan, Anne. "The Image of God in Byzantine Cappadocia and the Issue of Supreme Transcendence", *Studia Patristica* 7 (2013): 97-111.
- Kazhdan, Alexander ve John W. Nesbitt, "Horse", *Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 2, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York (1991): 948.
- Kazhdan, Alexander, "Strategos", *Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York (1991): 1964.
- Kazhdan, Alexander, "Praefectus Praetorio", *Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York (1991): 1710-1711.
- Kazhdan, Alexander. "Tourmaches", *Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York (1991): 2100-2101.
- Kazhdan, Alexander. "The Peasantry." içinde *The Byzantines*, ed. G. Cavallo, Chicago, The University of Chicago Press, 1997.
- Kınal, Füzüzan. "Eski Önasya'da Ehli Atın Tarihi", *Belleten* 17, S. 66 (Nisan 1953): 179-192.
- Kolias, Taxiarchis G. "The Horse in the Byzantine world." içinde *Le Cheval Dans Les Sociétés Antiques Et Médiévales. Actes Des Journées D'étude Internationales Organisées Par l'UMR 7044 (Étude des civilisations de l'Antiquité)*, ed. Stavros Lazaris, Turnhout: Brepols Publishers, 2012.

- Kuvañç, Rıfat ve Gökçe Bilcan. "At Koşum Takımları," *Zaiahina'nın Bronzları*, ed. Erkan Konyar, Kenan Işık, Rıfat Kuvañç vd. , İstanbul: Doğubeyazıt Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Maraşlı, Savaş. "Ortaçağ Anadolu'sunda Süvari Konulu Tasvirler." Yayınlanmamış Doktora Tezi., Erciyes Üniversitesi, 2014.
- McCormick, Michael. *Eternal Victory: Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- McCabe, Anne. *A Byzantine Encyclopaedia of Horse Medicine: The Sources, Compilation, and Transmission of The Hippiatrica*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- MacMullen, Ramsay. "Three Notes on Imperial Estates", *The Classical Quarterly* (New Series) 12, S. 2 (Kasım 1962): 277-282.
- Molacek, Elizabeth Mary. "Roman Wall Painting and the Art of Vision."Yayınlanmamış Doktora Tezi., University of Virginia, 2014.
- Oberhelman, Steven M. *Bizans'ta Rüya Tabirnameleri: Giriş, Çeviri ve Yorumlarıyla Birlikte Altı Oneirokritika*. çev. Arzu Akgün. İstanbul: Yap Kredi Yayınları, 2019.
- Oikonomidès, Nicolas. *Les Listes de Préséance Byzantines des IXe et Xe siècles*. Paris: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1972.
- Onur, Fatih. *Ioannes Lydos ve Peri Arkhon*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2013.
- Ousterhout, Robert. "Secular Architecture." içinde *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-126*, ed. Helen Evans, William Wixom, New York: Metropolitan Museum of Art, 1997.
- Ousterhout, Robert. *A Byzantine Settlement in Cappadocia*. Washington D.C.: DOAKS Studies XLII, 2011.
- Ousterhout, Robert. *Visualizing Community, Material Culture And Settlement in Byzantine Cappadocia* Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2017.
- Öztürk, Fatma Gül. "A Comparative Architectural Investigation of the Middle Byzantine Courtyard Complexes in Açıksaray-Cappadocia: Questions of Monastic and Secular Settlement Açıksaray." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi., 2010.
- Parnell, David Alan. "The Emperor and His People at the Chariot Races in Byzantium", *The International Journal of the History of Sport* 37, S.3-4 (Haziran 2020): 233-245.
- Patlagean Evelyne. "Observations sur la chasse à Byzance aux IXe-XIe siècles", *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France*, (1978-1979, 1982): 247-248.
- Peker, Nilüfer. "Kapadokya'da Bir Atölye: Bahçeli İçeridere Kilisesi Resim Programı", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ* 3, (2009): 75-90.
- Peker, Nilüfer. "Gülşehir Karşı Kilise Duvar Resimleri," *On İkinci ve On Üçüncü Yüzyıllarda Bizans Dünyasında Değişim*, ed. Ayla Ödekan, Engin Akyürek ve Nevra Necipoğlu, İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, 2007.
- Peker, Nilüfer ve Tolga B. Uyar. "Güzelöz - Başköy ve Çevresi Bizans Dönemi Yerleşimleri 2012." içinde *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2, ed. Adil Özme Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi, 2014.
- Peker, Nilüfer ve Tolga B. Uyar. "Güzelöz – Başköy ve Çevresi Bizans Dönemi Yerleşimleri 2009." içinde *28. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1, ed. A. Naci Toy ve Candaş Keskin, Ankara: Allâme Tanıtım Matbaacılık, 2011).
- Prokopios. *Bizans'ın Gizli Tarihi*. çev. Orhan Duru. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

- Restle, Marcell. *Byzantine Wall Painting in Asia Minor I-II-III*. Shannon: Irish University Press, 1967.
- Rodley, Lyn. "The Pigeon House Church, Cavusin", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 33, (1983): 301-339.
- Rodley, Lyn. *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*. New York: Cambridge University Press, 1985.
- Schminck, Andreas, "Codex Theodosianus", *Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 1, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York (1991): 475.
- Sevin, Veli. "Güzel Atlar Ülkesi." içinde *Kapadokya*, ed. Metin Sözen, İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı, 1998.
- Shevchenko, Danil, Yulia Sadovskaya, Vladimir Shkondin, Yegor Zhurbin, Alexey Ostrovsky. "Rock-Cut Church Göreme 31 (Cappadocia, Turkey): New Data from the Study in Situ (2014–2015)." *Scrinium* 17, S.1 (2021): 274-290.
- Smith, J. Warren. "Macrina, Tamer of Horses And Healer Of Souls: Grief and The Therapy of Hope in Gregory Of Nyssa's De Anima Et Resurrectione", *The Journal of Theological Studies* 52 S.1, (2001): 37-60.
- Stylianou, Andreas ve Judith A. Stylianou. *The Painted Churches of Cyprus Treasures of Byzantine Art.*, Nicosia: A.g. Leventis Foundation, 1997.
- Süslü, Özden. "Figürlü Bir Taş Üzerine Düşünceler", *Sanat Tarihi Dergisi* 3, S.3 (Mart 1984): 172-179.
- Tanburoğlu, Nermin. "*Kapadokya Bölgesi Göreme Vadisinde Bulunan Karanlık Kilise Duvar Resimleri*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., Hacettepe Üniversitesi, 2001.
- Thierry Nicole. "Un atelier Cappadocien du XIe siècle à Maçan-Göreme", *Cahiers Archéologiques. Fin de l'antiquité et Moyen Âge* 44, (1996): 117-140.
- Thierry Nicole. "Yusuf Koç Kilisesi Eglise Rupestre De Cappadoce", *Mansel'e Armağan I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974.
- Thierry Nicole. "Portraits Funéraires Inédits De Deux Officiers Byzantins Morts Au Combat Sur Les Frontières De La Cappadoce. Étude préliminaire", *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας / Deltion of the Christian Archaeological Society*, (2009): 169-176.
- Thierry, Nicole. "Art Byzantin Du Haut Moyen Âge En Cappadoce: L'église N°3 De Mavrucan", *Journal Des Savants* 4, S.1 (1972): 233-269.
- Thierry, Nicole. "Le culte du cerf en Anatolie et la Vision de saint Eustathe", *Monuments et Mémoires de la Fondation Eugène Piot* 72, (1991): 33-100.
- Tütüncü Çağlar, Filiz. "Tracing the Hoof-prints of Byzantine History: Horses and Horse Breeding in the Middle Byzantine Period." İçinde *Questions, Approaches, and Dialogues in Eastern Mediterranean Archaeology*, ed. Ekin Kozal, Murat Akar, Yağmur Heffron vd., Münster: Ugarit Verlag, 2017.
- Tütüncü, Filiz. "*The Land of Beautiful Horses: Stables in Middle Byzantine Settlements of Cappadocia.*" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., Bilkent Üniversitesi, 2008.
- Uyar B, Tolga. "*Art Et Société En Pays De Rum: Les Peintures Byzantines Du XIIIe Siècle En Cappadoce.*" Yayınlanmamış Doktora Tezi., Université Panthéon-Sorbonne Histoire De L'Art, 2011.
- Van Dam Raymond. *Kingdom of Snow: Roman Rule and Greek Culture in Cappadocia*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2002.

- Yılmaz Orhan ve Mehmet Ertuğrul, “Atlarda Nişane.” *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 2, S.1, (2012): 83-90.
- Yılmaz Orhan ve Mehmet Ertuğrul. “Atlarda Yürüyüş Çeşitleri ve Kusurları.” *Akademik Ziraat Dergisi* 2 S.1, (2013): 43-54.
- Yılmaz, Ahmet ve Ali Toraman, “Türk Kültüründe At Kuyruğu Bağlama ve Kesme Geleneği Üzerine Bazı Tetkikler,” *History Studies* 12, S.3(Haziran 2020): 745-763.
- Wallace, Sue-Anne.“*Byzantine Cappadocia: The Planning and Function of Its Ecclesiastical Structures.*”Yayımlanmamış Doktora Tezi., Australian University. 1991.
- Aralık 11, 2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Aralık 5, 2024. <https://breeds.okstate.edu/horses/kabarda-horses.html>
- Aralık 16, 2024. http://fotoolaf.de/web_bilder/Kirche22/pages/DSC_0545a.htm
- Ekim 20, 2024. <https://wordscene.wordpress.com/wp-content/uploads/2021/08/dsc4986-1.jpg>
- Ekim 25, 2024. <https://wordscene.wordpress.com/wp-content/uploads/2020/11/dsc6316.jpg>
- Nisan 7, 2025. <https://www.atbilimleridergisi.com.tr/atlarda-pesoa-kullanimi/>